

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Ústav filosofie a religionistiky

Bakalářská práce na téma

ARISTOTELÉS O SNECH

Aristotle on dreams

MARTIN DEKARLI

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Karel Thein, PhD.

2006

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně s využitím pouze citovaných pramenů a literatury.

V Praze 27. července 2006

Matěj Dekardl
.....

Rád bych na tomto místě poděkoval Karlu Theinovi za odborné vedení mé práce. Rovněž bych chtěl poděkovat Filipu Karfíkovi, jenž mne svými věcnými připomínkami přiměl formulovat některé myšlenky lépe a přesněji. Oba moji učitelé zásadním způsobem ovlivnili podobu této práce, usměrnili můj systematický „rozlet“ a přesvědčili, abych se úžeji zaměřil na antickou filosofii. Za velmi mnoho vděčím Milanu Mrázovi, protože snad každý rozhovor s ním mi, pomohl hlouběji proniknout do Aristotelovy filosofie. Díky Mylesi F. Burnyeatovi (Seminář o Aristotelovi: 4. 4. – 6. 4. 2006 UFAR, FF UK) jsem měl možnost poznat jiný pohled na Aristotela a jeho interpretace mě přinutila, abych znovu promyslel některé zásadní Aristotelovy koncepty (smyslové vnímání, představivost, intelekt). Rád bych chtěl také poděvat všem pracovníkům v těchto knihovnách: UFAR FF UK, ETF UK, FLÚ AV ČR. Díky jejich obětavé práci se mi podařilo získat některé u nás těžko dosažitelné materiály.

Pracovat na tomto textu jsem začal před bouří životních událostí. I přes některé zásadní změny v mém životě se mi jej nakonec podařilo s velkým úsilím dokončit. Rád bych zde chtěl poděkovat svým rodičům za podporu při studiu. Rovněž bych chtěl poděkovat Aniče, Arven a Eclectice. Můj velký dík patří Joshovi, Pavlovi, Danovi, Jaromírovi a Táně, protože jsou to oni, díky kterým jsem znovu získal chuť do života. Velmi mnoho jsem dostal ode všech se kterými jsem cvičil v Aikidó Dojo Karlín II. Domó arigató gozaimashita!

OBSAH

Úvod	5
1. Aristotelés o duši a smyslovém vnímání – <i>De anima</i>	8
1.2. Smyslové vnímání	11
1.3. Intelekt, myšlení, poznání	15
2. Aristotelés o snech v <i>Parva Naturalia</i>	23
2.1. Vyživovací schopnost duše, vyživování, dýchání; spánek a bdění	24
2.2. Sny a síla našich představ	34
2.3. Věštění ze snů, sny a jejich výklad	41
Závěr	46
BIBLIOGRAFIE	50
Seznam zkratk.....	55
RÉSUMÉ	56

Úvod

„Normální život a snový svět jsou možná protiklady, a právě tato různost ztěžuje porozumění.“¹

Sny. Zdají se nám, během spánku skoro každý den. Někdy jsou nám důvěrně známé, jindy cizí, tak zvláštní a zároveň fascinující. Během života jsme si navykli na každodenním střídání dvou stavů, které mají svou vlastní logiku i omezení. Celý náš život je střídáním těchto dvou zdánlivě odlišných stavů. Jeden se zdá být stabilním a má jistou kontinuitu. Setkáváme zde se svými přáteli, sousedy, pracujeme, vyděláváme peníze, milujeme i nenávidíme. Ten druhým nás neskonalým způsobem fascinuje. Unikáme času a prostoru, tíživým starostem, umožňuje nám velmi prchavý kontakt s těmi, které někdy ani neznáme, se vzdálenými přáteli nebo i s vlastní smrtí. Je to fascinující setkání s jiným a s jinými. Sny fascinují od pradávna. Snad ve všech literárních památkách starověku nacházíme různé zprávy o snech a snové zkušenosti.

Vzhledem k tématickému zaměření našeho zkoumání, nejprve stručným způsobem načrtne jistý diskurs o snu, tradici snové zkušenosti, do níž Aristotelés patří a na kterou kritickým způsobem navazuje.

Asi nejznámější doklady o snech a snové zkušenosti jsou z Homérovy *Ílliady* i *Odysseiy*. Sen obvykle přichází ke spícímu v podobě nějaké snové postavy, ducha, posla nebo i obrazu (εἶδωλον) a zjevuje vůli bohů. „*Snící je po dobu návštěvy téměř úplně pasivní: vidí nějakou postavu, slyší nějaký hlas, ale to je skoro vše, co dělá*“². Řecká zkušenost snu se zásadním způsobem liší od naší. Obvykle říkáme, že jsme měli sen, případně že se nám včera v noci něco zdálo. „*Řekové na*

¹ KUBIN, Alfred. *Země snivců*. s. 9.

² DODDS, Eric Robertson. *Řekové a iracionálně*. 1. vyd. Přel. Ondřej Prokop. Praha: OIKOYMENH, 2000. s. 109-112. Srov. GALLOP, David. *Aristotle On Sleep and Dreams*. 2nd ed. Warminster: Aris & Phillips Ltd., Teddington House, 1996. s. 7

rozdíel od nás nikdy neřeli, že měli sen, ale vždy jen, že viděli sen –
ὄναρ ἰδεῖν, ἐνύπνιον ἰδεῖν“³.

Zmínky o snech a dějích během spánku můžeme nalézt i mimo tradiční literární texty a to i u některých filosofů. Presokratici si byli vědomi závažnosti snů. Zmínky spánku a snění nacházíme např. u Hérakleita z Efesu⁴. Aristotelés sám zdá se polemizuje s Démokritovým pojetím snů⁵. Sny, jak se domnívá Démokritos, jsou obrazy (εἰδωλα), jež vznikají působením výronů vycházejících ze skutečných jsoucen. Výrony pronikají do útrob snících malými průduchy.

Velmi významné svědectví o snech zanechal ve svém díle Platón⁶. I když se jedná spíše o marginální zmínky, můžeme však nalézt i explicitní zmínky o snech. Platón připisuje snům velmi zvláštní statut. Sny mají určitou schopnost podobat se skutečným věcem. Ve snech se nám zdá o událostech i jsoucnech, jež se však pouze podobají skutečným věcem a my se proto domníváme, že jsme viděli skutečná jsouca⁷. Sny jsou často vyvolávány vrozenými žádostmi, které se během spánku probouzejí⁸. Způsobují, že se nám tak zdají zvláště nestoudné obrazy a jevy. Sny si Platón představuje jako jakési zbylé vnitřní pohyby, které zůstaly v duši po smyslovém vnímání. Svým pohybem zpět do očí, způsobují během spánku vnitřní obrazy, sny⁹. Ve spánku k nám rovněž přicházejí sny mající věštecký význam¹⁰.

Aristotelés se problematikou snů zabývá ve dvou pojednáních z tématického cyklu *Parva Naturalia*. Jsou to traktáty *De insomniis* a *De divinatione per somnum*. Hlavním cílem této práce je detailní rozbor těchto dvou na sebe tématicky navazujících pojednání (2.). Analýze snů předchází stručný náčrt Aristotelovy psychologie (1.). Problematika snů

³ DODDS, Eric Robertson. *Řekové a iracionálně*. s. 110.

⁴ HÉRAKLEITOS. DK A 16 (KIRK, Geoffrey S.; RAVEN, John E.; SCHOFIELD, Malcolm. *Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty*. 1. vyd. Přel. Filip Karfík, Petr Kolev, Tomáš Vítek. Praha: OIKOYMENH, 2000. s. 265), B 89.

⁵ DÉMOKRITOS. DK A 77, B 166, A 74, A 79. Srov. Div. 2,464a6-24. DODDS, Eric Robertson. *Řekové a iracionálně*. s. 131.

⁶ Podrobný rozbor všech míst viz GALLOP, David. *Dreaming and Waking in Plato*. In: ANTON, J. P.; KUSTAS, J. L. (eds.). *Essays in Ancient Greek Philosophy*. Albany, 1971. p. 187 – 190.

⁷ PLATÓN. *Resp.* V,476c2-d4.

⁸ PLATÓN. *Resp.* IX,571b-572b.

⁹ PLATÓN. *Tim.* 45e-46a.

¹⁰ PLATÓN. *Tim.* 71e.

je součástí Aristotelova širšího programu zkoumání vycházejícího z pojednání *De anima*, v němž je podrobným způsobem zmapován rámec lidské psychiky – co je to duše, její části a schopnosti. Traktát *De anima* obsahuje řadu důležitých míst týkajících se popisu smyslového vnímání, představivosti, intelektu i poznání. Některé zásadní koncepty, které jsou v *De anima* pouze naznačeny a někdy pouze stručně analyzovány, jsou podrobnějším způsobem traktovány v souboru traktátů *Parva Naturalia*. Jedná se např. o detailnější a podrobnější rozbor smyslového vnímání (*De sensu et sensibilibus*), paměti (*De memoria*), spánku (*De somno et vigilia*) a snů (*De insomniis*). Právě tato vysloveně problémově zaměřená pojednání, v některých případech podstatnějším způsobem osvětlují některé Aristotelovy názory z *De anima*. Jedním z nich je i např. smyslové vnímání. Smyslové vnímání totiž hraje významnou roli při zrodu snů.

Snad o všech důležitých tématech z *De anima* existuje hojná a široká odborná diskuse. Pro naše tématicky zaměřené zkoumání přihlédneme zvláště k diskusi o smyslovém vnímání a o snech. Musíme zde upozornit na jednu interpretaci, jež se přímo vztahuje k naší analýze. Autoři této teze zastávají stanovisko, podepřené úzkým výběrem a čtením jisté partie textu – během smyslového vnímání nedochází k materiální změně, tj. pohybům ve smyslových ústrojích¹¹. V závěrečném shrnutí se pokusíme vůči této interpretaci odpovídajícím způsobem vymezit.

¹¹ BURNYEAT, Myles F. „De Anima II, 5th. *Phronesis*, 47, 2002, nr. 1, p. 28 – 90. V rozšířenější podobě viz JOHANSEN, T. K. *Aristotle on sense-organs*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

1. Aristotelés o duši a smyslovém vnímání – *De anima*

ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ
ἄν ἐξεύροιο, πᾶσαν
ἐπιπορευόμενος ὁδὸν
οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει.
„Kráčejte nenalezl bys hranic
duše, i kdyby ses ubíral každou
cestou; tak hluboký má smysl.“¹²

V této části načrtne základní rysy Aristotelovy psychologie. Naše interpretace bude zaměřena na nejvýznamnější tématické struktury z pojednání *De anima*. Jejich vymezení určuje rámec a prostor Aristotelovy psychologie. Nejprve upozorníme na pojmový, výkladový aparát Aristotelových psychologických zkoumání. Následně ukážeme, co je to duše a jaké má nejvýznamnější části a mohutnosti. Přes smyslového vnímání a rozbor společného smyslu a představivosti se podíváme i k Aristotelovu pojetí intelektu, myšlení i poznání. Pro některá zpřesnění a doplnění problematiky smyslů, smyslového vnímání, použijeme související traktáty z tématického cyklu *Parva naturalia* a dalších Aristotelových děl.

Aristotelés pokládá psychologii za nejpřednější vědu, která „přispívá k poznání pravdy vůbec“, obzvláště když se pak tato pravda týká přírody (πρὸς τὴν φύσιν)¹³. Je to dáno jednak některými měřítky (krása, hodnota, přesnost, pravda, obtížnost), jež Aristotelés pro vědy stanovil, která psychologii zaručují prvenství ve zkoumání přírody¹⁴. V zorném poli psychologie se nacházejí jsoucná náležející jak do sféry zkoumání fyziky, tedy přírodní filosofie, tak metafyziky, první filosofie. Aristotelés proto z metodologického hlediska využívá ke svému zkoumání duše dvou komplementárních úrovní popisu¹⁵. V pojednání *De anima* nacházíme ve většině případech deskripce

¹² HÉRAKLEITOS. B 45. Přel. K. Svoboda.

¹³ ARISTOTELÉS. *An.* I,1,402a4-6 (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 197).

¹⁴ Srov. BURNYEAT, Myles F. „*De Anima* II, 5“. *Phronesis*, 47, 2002, nr. 1, s. 36, 81.

¹⁵ Již na počátku traktátu *De anima* Aristotelés na tyto dvě úrovně popisu naráží. Jiným způsobem bude definovat duši „*badatel o přírodě*“ (ὁ φυσικός) a jinak „*dialektik*“ (ὁ διαλεκτικός). Kupř. první uvede při definování hněvu (ὄργη) látku (ὕλη), druhý vyjádří tvar (εἶδος) a vyjádřitelnou bytnost (λόγος), srov. ARISTOTELÉS. *An.* I,1,403a25-404b16 (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 200 – 201). Pronikavý výklad této pasáže viz MODRAK, Deborah W. *Aristotle: the power of perception*. 1st ed. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987.s. 26.

z hlediska metafyziky a ontologie. Jsou provedeny v sémantické pojmové síti (rastru) Aristotelových základních logicko-ontologických pojmů¹⁶. Konkrétně ve třech pojmových rovinách za pomoci různých výkladových principů. Látka a tvar popř. podoba (ὕλη – μορφή nebo εἶδος) představují první výkladový princip a první rovinu výkladu. Možnost a skutečnost (δύναμις – ἐνεργεία či ἐντελέχεια) jsou druhým výkladovým principem a tedy druhou výkladovou rovinou. Podstata a bytnost nebo jinak abstraktní podstata (οὐσία – τὸ τί ἦν εἶναι) tvoří třetí výkladový princip a třetí rovinu výkladu.

Na druhý typ popisu, z hlediska přírodní filosofie, se zvláštním zaměřením na fyziologicko-anatomické deskripce, můžeme narazit kupř. v cyklu *Parva Naturalia*. V tomto tématicky uzavřeném cyklu krátkých traktátů jsou podrobněji a precizněji popsány některé schopnosti jako např. smyslové vnímání, paměť, sny apod. Setkáváme se zde také s rozličnými výsledky Aristotelových empiricko-anatomických pozorování živočichů¹⁷. Tato rovina deskripce je typická svým zájmem o popis a fungování krve, krevního oběhu, pneumatu.

V této kapitole si představíme pouze systematický rozvrh Aristotelovy psychologie a proto se naše interpretace bude pohybovat v pojmovém rámci prvního typu popisu. Tato první část je teoretickým základem a východiskem pro naši interpretaci Aristotelova pojetí snů, kterou provedeme v druhé části.

1.1. Definice duše a jejích částí

Budeme-li hledat Aristotelovu definici duše, musíme naši pozornost obrátit k první kapitole druhé knihy traktátu *De anima* a sledovat Aristotelův „*hutný styl*“¹⁸. Na začátku této partie si

¹⁶ BRÖCKER, Walter. *Aristoteles*. 5. Auflage. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1987. s. 129 – 132 nebo úvod Milana Mráze ke spisu *O duši*, In: ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 176 – 177.

¹⁷ Pregnantní a podrobné shrnutí viz LLOYD, G.E.R. The Empirical Basis of the Physiology of the *Parva Naturalia*. In: LLOYD, Ernest Richard; OWEN, Gwilym Ellis Lane (ed.). *Aristotle on mind and the senses*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1978. s. 215-239.

¹⁸ SORABJI, Richard. *Aristotelés – O paměti*. s. 11.

Aristotelés klade za cíl ukázat podstatu a definici duše¹⁹. V tomto počátečním, teoretickém a obecném úvodu se nejprve rozlišují rody jsoucna, na něž navazuje autorův záměr určit podstaty v přírodě. Hovoří se zde o tom, že podstatami jsou především přírodní tělesa (τὰ φυσικά σώματα) a ty jsou pak počátky (ἀρχαί) jiných těles²⁰. Přírodní tělesa se navzájem od sebe odlišují. Jedna skupina přírodních těles má život (ἔχει ζωὴν), druhá skupina přírodních těles život nemá (οὐκ ἔχει). Každé přírodní těleso, jak náš autor ihned doplňuje, je složenou podstatou (οὐσία συνθέτη). A touto složenou podstatou v přírodě je i tělo určitého druhu (σῶμα τοιόνδε), jenž je však z jiného pojmového hlediska „*jakoby podkladem a látkou*“ (ὡς ὑποκείμενον καὶ ὕλη)²¹. Skutečnou podstatou těla, zdůrazňuje Aristotelés, je duše (ψυχή). Následuje pak slavná definice duše: „*duše je nutně podstatou přírodního těla, které má v možnosti život*“²². Protože však, jak můžeme číst dále, je podstata (οὐσία) skutečností (ἐντελέχεια), plyne z toho pro Aristotela, že duše je skutečností těla, co do druhu různých vlastností²³. Řečeno jinak, duše je „*podstatou v tom smyslu, jak postihujeme řečí*“, což znamená, „*jako bytnost tohoto a tohoto těla*“²⁴. „*A tak je duše první skutečností přírodního těla, které má v možnosti život*“²⁵, nebo více obecněji a precizněji, aby se definice jak tvrdí

¹⁹ Nejvýznamnější výklady např. BUSCHE, Hubertus. *Die Seele als System: Aristoteles' Wissenschaft von der Psyche*. 1. Aufl. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2001. s. 27 – 32. EVERSON, Stephen. *Aristotle on perception*. 1st ed. Oxford: Clarendon Press, 1997. s. 60 – 69. FREDE, Michael. On Aristotle's conception of the soul. In: NUSSBAUM, Martha; RORTY, Amélie Oksenberg (ed.). *Essays on Aristotle's De Anima*. 1st ed. Oxford: Oxford University Press, 1992. s. 93 – 107. MANSION, S. Soul and Life in the *De anima*. In: LLOYD; OWEN (ed.). *Aristotle on mind and the senses*. s. 1 – 20. MODRAK, Deborah W. *Aristotle: the power of perception*. s. 31. WEDIN, Michael Vernon. *Mind and imagination in Aristotle*. 1st ed. New Haven and London: Yale University Press, 1988. s. 7 – 18. WIJSENBECK-WIJLER, Henriette. *Aristotle's concept of soul, sleep and dreams*. 1st ed. Amsterdam: A. M Hakkert Publisher, 1976. s. 69 – 74, 116 – 123.

²⁰ ARISTOTELÉS. *An.* II,1,412a11-13.

²¹ ARISTOTELÉS. *An.* II,1,412a18-19.

²² ARISTOTELÉS. *An.* II,1,412a19-21: ἀναγκαῖον ἄρα τὴν ψυχὴν οὐσίαν εἶναι ὡς εἶδος σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 221 – upraveno). K podrobnému zkoumání argumentů při definování duše viz SPARGUE, Rosamond Kent. „A Missing middle term: *De Anima* II,2“. *Phronesis*, 41, 1996, nr. 1, p. 104 – 108.

²³ ARISTOTELÉS. *An.* II,1,412a21-22.

²⁴ ARISTOTELÉS. *An.* II,1,412b10-11: οὐσία γὰρ ἡ κατὰ τὸν λόγον. τοῦτο δὲ τὸ τί ἦν εἶναι τῷ τοιοῦτῳ σώματι. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 222.)

²⁵ ARISTOTELÉS. *An.* II,1,412a27-28: διὸ ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἐντελέχεια ἢ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 222.)

Aristotelés hodila pro každou duši, „*je asi duše první skutečností přírodního ústrojného těla*“²⁶.

Duše jako počátek, podstata života a těla v sobě obsahuje různé mohutnosti²⁷. „*Jsou to mohutnosti vyživování, vnímání, myšlení a pohybu*“²⁸. Ne každá živá bytost má všechny tyto mohutnosti. Tento počet mohutností slouží Aristotelovi jako rozlišovací kritérium mezi živými bytostmi²⁹. Rostliny považuje za nejjednodušší živé organismy, protože mají pouze vyživovací schopnost³⁰. Na vyšším stupni jsou živočichové, kteří mají zároveň s vyživovací mohutností i schopnost vnímání. A nejvyšší stupeň patří smrtelným bytostem, jež mají schopnost usuzování (λογισμὸς) a ty mají všechny ostatní mohutnosti. Aristotelés při výkladu stupňů života využívá analogie geometrického obrazce a duše³¹. Tvrdí, že ve vyšším stupni života je obsažen nižší stupeň, podobně jako ve čtyřúhelníku je obsažen trojúhelník. Podobně pak je ve vnímající schopnosti obsažena vyživovací schopnost. Interpretaci vyživovací mohutnosti duše, provedeme v následující kapitole, protože tématicky souvisí s problematikou spánku a bdění. Nyní se poněkud podrobněji podíváme na podstatnou oblast Aristotelovy psychologie - schopnost vnímání.

1.2. Smyslové vnímání

Problematice smyslového vnímání věnuje Aristotelés nemalou část svých děl. K tomuto tématu se vrací několikrát z různých hledisek, někdy s větší či menší pozorností³². V traktátu *De anima* se o vnímání

²⁶ ARISTOTELÉS. *An.* II,1,412b5-6: εἴη ἂν ἐντελέχεια ἢ πρώτη σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 222).

²⁷ Ke vztahu duše a života viz MATTHEWS, Gereth B. *De Anima* 2. 2-4 and the meaning of life. In: NUSSBAUM; RORTY (ed.). *Essays on Aristotle's De Anima*. s. 185 – 193.

²⁸ ARISTOTELÉS. *An.* II,2,413b11-13: ... ἐστὶν ἡ ψυχὴ τῶν εἰρημένων τούτων <δύναμεις> ἀρχὴ (...). θρεπτικῶ, αἰσθητικῶ, διανοητικῶ, κινήσει. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 224.).

²⁹ ARISTOTELÉS. *An.* II,2,413b32-414a1., srov. *Sens.* I,436b10-12, *Met.* I,1,980a27-29, *APo.* II,19,99b33-37.

³⁰ ARISTOTELÉS. *An.* II,2,413a25-26;413b7-8.

³¹ ARISTOTELÉS. *An.* II,3,414b29-32.

³² Zvl. *An.* II. a III., *Sens.*, *Mem.*, *Somn.*, *APo.* II,19; *Met.* I,1; *Met.* II,1; *Met.* IV,3-6; *Met.* V,29; *Met.* VI,4; *Met.* IX,10; *Met.* XI.; *EN* VI.; *Int.* 1 – 4. Nejvýznamnější rozbor viz EVERSON, Stephen. *Aristotle on perception*. s. 56 – 102, 138 – 186. JOHANSEN, T. K. *Aristotle on sense-organs*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. s. 37 – 40. MODRAK, Deborah W. *Aristotle: the power of perception*. s. 39. MODRAK, Deborah W. *Aristotle's theory of language and meaning*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. s. 223 –

hovoří nejprve z obecného hlediska, k tomu Aristotelés užívá svých základních ontologických pojmů. Pak se analýza obrací k jednotlivým smyslům a jejich konkrétním schopnostem. Samotný popis vzniku a průběhu smyslového vnímání se týká základních pěti smyslů, tedy zraku, sluchu, čichu, chuti a hmatu. V návaznosti na rozbor vnímání je v textu tematizováno rovněž ústředí smyslového vnímání (společný smysl) a představivost.

Vnímání, jak se Aristotelés domnívá, je pro živočichy skutečným počátkem života³³. Samotná schopnost vnímání však předpokládá zároveň i další vlastnosti. „*Tam, kde je vnímání, je i nelibost a libost, a tam, kde jsou tyto, je nutně i žádost*“³⁴. Na jiném místě uvádí, že pokud mají živé bytosti vnímající schopnost, mají i žádostivost (τὸ ὀρεκτικόν), „*neboť žádostivost je žádost, vznětlivost a vůle*“³⁵. „*Na duši je závislá také změna kvality a růst, neboť vnímání, jak se zdá, je jakousi kvalitativní změnou a nic, co nemá duši, nevnímá*“³⁶. Vnímání je tedy dle našeho autora základní a určující charakteristikou pro živočichy, principem, bez kterého nemohou existovat další vlastnosti.

Z toho nejabstraktnějšího či metafyzického hlediska je smyslové vnímání dle Aristotela pouze mohutností (δύναμις)³⁷ a určitým druhem trpnosti³⁸. Spočívá „*v trpném pohybu a dráždění; zdá se totiž, jakýmsi druhem změny kvality*“³⁹. Tato kvalitativní změna je popsána dvěma

226. MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, 2001. s. 19 – 33. MRÁZ, Milan. Výraz ὑπόληψις v Aristotelových výkladech o poznání. s. 2 – 3. WEDIN, Michael Vernon. *Mind and imagination in Aristotle*. s. 30 – 39. WIJSENBEK-WIJLER, Henriette. *Aristotle's concept of soul, sleep and dreams*. s. 71-74.

³³ ARISTOTELÉS. *An.* II,2,413b1-2, srov. *Met.* I, 1, 980a27-28; *APo.* II, 19, 99b34-100a3.

³⁴ ARISTOTELÉS. *An.* II,2,412b23-24: ὅπου μὲν γὰρ αἴσθησις, καὶ λύπη τε καὶ ἡδονή, ὅπου δὲ ταῦτα, ἐξ ἀνάγκης καὶ ἐπιθυμία. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 225).

³⁵ ARISTOTELÉS. *An.* II,3, 414b1-2: εἰ δὲ τὸ αἰσθητικόν, καὶ τὸ ὀρεκτικόν ὄρεξις μὲν γὰρ ἐπιθυμία καὶ θυμὸς καὶ βούλησις,... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*.s. 226). Velmi důležitý je také hlad a žízeň viz ARISTOTELÉS. *An.* II,3, 414b11-14: πείνα δὲ καὶ δίψα ἐπιθυμία, καὶ ἡ μὲν πείνα ξηροῦ καὶ θερμοῦ, ἡ δὲ δίψα ὑγροῦ καὶ ψυχροῦ· ὁ δὲ χυμὸς ὅσον ἡδυσμά τι τούτων ἐστίν. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 227: „*Hlad a žízeň jsou způsoby žádosti, a sice hlad je žádostí toho, co je suché a teplé, žízeň toho, co je chladné a vlhké; chuť pak je jakoby kořením těchto vlastností.*“)

³⁶ ARISTOTELÉS. *An.* II,4,415b23-25: ἔστι δὲ καὶ ἀλλοίωσις καὶ αὐξησις κατὰ ψυχὴν· ἡ μὲν γὰρ αἴσθησις ἀλλοίωσις τις εἶναι δοκεῖ, αἰσθάνεται δ' οὐθὲν ὃ μὴ μετέχει ψυχῆς, (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 230).

³⁷ ARISTOTELÉS. *An.* II,5,417a6-7: δῆλον οὖν ὅτι τὸ αἰσθητικόν οὐκ ἔστιν ἐνεργεῖα, ἀλλὰ δυνάμει μόνον,... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*.s. 233), podobně viz *An.* II,11,424a1-2.

³⁸ ARISTOTELÉS. *An.* II,11,424a1-12: τὸ γὰρ αἰσθάνεσθαι πάσχειν τι ἐστίν· (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 242).

³⁹ ARISTOTELÉS. *An.* II,5,416b33-35: ἡ δ' αἴσθησις ἐν τῷ κινεῖσθαι τε καὶ πάσχειν συμβαίνει, (...)

způsoby. Buď se jedná o nahrazení zbavenosti opačnou kvalitou, nebo jde o rozvoj již dříve získaných vlastností a vlastní přirozenosti⁴⁰. Samotné smyslové vnímání popisuje Aristotelés následujícím způsobem. Předměty, které jsou vně, působí a afikují smysly⁴¹. Subtilněji můžeme říci a doplnit, že skutečný předmět či věc působí svými charakteristickými vlastnostmi přímo (pouze u hmatu) nebo skrze prostředí (u zraku, sluchu – vzduch i voda) na konkrétní smyslové ústrojí, jež je přijímá (δέχεται)⁴². Ve smyslovém ústrojí pak vzniká vjem (αἴσθημα), „každý smyslový vjem je třeba vůbec pojímat tak, že smysl je schopnost přijímat smyslové tvary bez látky“⁴³. Takto přijatý vjem bez látky pak příslušné smyslové ústrojí předává „středu vnímání“ (αἰσθητικὴ μεσότης), jenž Aristotelés nazývá společným smyslem. Samotné vjemy jsou vždy pravdivé anebo co nejméně klamné⁴⁴.

Mezi předměty smyslů, vjemy, tj. vnímatelnými tvary, rozlišuje Aristotelés následující druhy⁴⁵. V první skupině jsou předměty, jež vnímáme samy o sobě (καθ' αὐτά). Do této skupiny patří „vlastní předměty jednotlivých smyslů“ (ἴδια αἴσθητα)⁴⁶, kterými jsou pro zrak barva, pro sluch zvuk, pro čich pach apod. Dále do této skupiny patří „společné předměty“ smyslů (κοινὰ αἴσθητα), ty lze vnímat více smysly. Takovými předměty jsou pohyb, klid, číslo, podoba, velikost mající rozlohu a čas⁴⁷. Do druhé skupiny patří předměty smyslů, jež

δοκεῖ γὰρ ἀλλοίωσις τις εἶναι. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 232). K tomu viz *Phys.* VII,244b10-12: ἀλλοιοῦνται γὰρ πως καὶ αἱ αἰσθήσεις· ἢ γὰρ αἴσθησις ἢ κατ' ἐνέργειαν κινήσις ἐστι διὰ τοῦ σώματος, πασχούσης τι τῆς αἰσθήσεως. (ARISTOTELÉS, *Fyzika*. s. 195: „Vždyť smysly se nějak přeměňují; neboť skutečné vnímání jest pohyb skrze tělo, přičemž smysl zakouší nějakou změnu“.)

⁴⁰ ARISTOTELÉS. *An.* II,5,417a14-16.

⁴¹ ARISTOTELÉS. *An.* II,5,417b16-25; II,7,419a17-19.

⁴² Podrobnější výklady např. viz BURNYEAT, Myles F. „De Anima II, 5“. s. 75; CASTON, Victor. „Why Aristotle needs imagination“. *Phronesis*, 41, 1995, nr. 1, s. 46 – 47.

⁴³ ARISTOTELÉS. *An.* II,12,424a17-19: Καθόλου δὲ περὶ πάσης αἰσθήσεως δεῖ λαβεῖν ὅτι ἢ μὲν αἴσθησις ἐστὶ τὸ δεκτικὸν τῶν αἰσθητῶν εἰδῶν ἄνευ τῆς ὕλης,... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 250).

⁴⁴ ARISTOTELÉS. *An.* III,3,427b11-12; III,3,428b18-19.

⁴⁵ Podrobněji viz GRAESER, Andreas. On Aristotle's framework of sensibilia. In: LLOYD; OWEN (ed.). *Aristotle on mind and the senses*. s. 69 – 97. Detailní rozbor Aristotelovy argumentace viz MODRAK, Deborah W. *Aristotle: the power of perception*. s. 62 – 65 zdůrazňující zvláště distinkci předmětů, jež vnímáme samy o sobě (καθ' αὐτά) a předměty, které jsou vnímány nahodile (κατὰ συμβεβηκός). Podle Modrakové toto rozlišení hraje zásadní roli při vnímání substanciálních a akcidentálních vlastností. Dále také WEDIN, Michael Vernon. *Mind and imagination in Aristotle*. s. 94 – 96. WIJSENBEEK-WIJLER, Henriette. *Aristotle's concept of soul, sleep and dreams*. s. 81-83.

⁴⁶ ARISTOTELÉS. *An.* II,6,418,a8-21, srov. III,1,425a15-425b2.

⁴⁷ ARISTOTELÉS. *Mem.* I,450a9-14.

vnímáme „*mimochodem*“ (κατὰ συμβεβηκός). Jako příklad nahodile vnímaného předmětu uvádí Aristotelés vnímání bílého předmětu, který může být různou osobou, zde konkrétně Diarovým synem⁴⁸.

Společný smysl (κοινή αἴσθησις)⁴⁹ hraje v Aristotelově psychologii zásadní roli. Jak už bylo uvedeno, přijímá a sdružuje jednotlivé vjemy přicházející od konkrétních smyslů. Je tak jakýmsi sdružujícím centrem všech pěti smyslů. Úkolem tohoto orgánu je rozlišovat mezi společnými předměty vnímání a předměty vnímanými nahodile. Aristotelés jeho jednotu nepřímou dokazuje na současném vnímání sladkého a bílého⁵⁰. Souhrně o společném smyslu můžeme říci následující. Jsou jím vnímány společné vlastnosti předmětů, dále je schopen rozlišovat vjemy z jednotlivých smyslových ústrojí a hlavně má schopnost vnímat jednotu vnímaného předmětu či věci. Je tak proto jednotícím principem smyslového vnímání, kdy jednotlivá smyslová ústrojí jsou jeho různými podobami.

Od společného smyslu se Aristotelův pozornost obrací k představivosti (φαντασία)⁵¹. Tento výklad začíná velmi důležitým rozlišením vnímání od poznání⁵². Vnímání přísluší všem živočichům, kdežto poznávání pouze některým, a to rozumným. Smyslový vjem je vždy pravdivý, ale myšlení, které je pouze u bytostí nadaných rozumem, může být i nesprávné. Samotná představivost (φαντασία) se odlišuje od

⁴⁸ ARISTOTELÉS. *An.* II,6,418a20-21.

⁴⁹ Součástí a zároveň projevy tohoto ústředí vnímání jsou paměť, představivost, sny viz *Mem.* 1,449b24-30; 1,450a9-14; 1,450a22-25; *Somn.* 2,455a13-21. Aristotelés lokalizuje společný smysl do srdce člověka a krevnatých živočichů (*Somn.* 2, 456a5-6, 455a21-26.; *Juv.* 469a5-12, 469b4-7). Podrobná a souhrnná interpretace společného smyslu viz MODRAK, Deborah W. *Aristotle: the power of perception.* s. 62 – 71, 134. WIJSENBECK-WIJLER, Henriette. *Aristotle's concept of soul, sleep and dreams.* s. 80-83.

⁵⁰ ARISTOTELÉS. *An.* III,2,426b20-21: δῆλον ἄν εἴη ὅτι ἕτερα ἀλλήλων, δεῖ δὲ τὸ ἐν λέγειν ὅτι ἕτερον· ἕτερον γὰρ τὸ γλυκὺ τοῦ λευκοῦ· λέγει ἄρα τὸ αὐτό: („Je tedy třeba, aby jeden smysl řekl, že se obojí různí, že se totiž různí sladké od bílého. Co tu mluví o rozdílu, je tedy jedno a totéž...“, ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 256 – 257), podobně viz *An.* III,2,427a6-14, srov. *Sens.* 7, 449a5-7, *Sens.* 7,447a30-447b21.

⁵¹ Obrazivost mají jak někteří živočichové tak i rozumné bytosti, tedy lidé. Ovšem živočichové mají pouze „smyslovou obrazivost“ (αἰσθητικὴ), lidé jakožto rozumné bytosti mají „obrazivost, která uvažuje“ (βουλευτικὴ), viz ARISTOTELÉS. *An.* III,11,434a5-11. Nejvýznamnější výklady: CASTON, Victor. „Why Aristotle needs imagination“. s. 20 – 55. EVERSON, Stephen. *Aristotle on perception.* s. 165 – 178. MODRAK, Deborah W. *Aristotle: the power of perception.* s. 81 – 110. MODRAK, Deborah W. *Aristotle's theory of language and meaning.* s. 227 – 234. MOREL, Pierre-Marie. L'imagination: le mémoire et les rêves. In: ARISTOTE. *Petits traités l'histoire naturelle.* Paris: GF-Flammarion, 2000, s. 34-49. ROSS, Sir William David. *Aristotle.* 6th ed. London: Routledge, 1996. s. 147 – 149. SCHOFIELD, Malcolm. Aristotle on imagination. In: LLOYD; OWEN (ed.). *Aristotle on mind and the senses.* s. 99 – 140. SORABJI, Richard. Intentionally and physiological processes. Aristotle's theory of sense perception. In: NUSSBAUM; RORTY (ed.). *Essays on Aristotle's De Anima.* s. 195 – 225. WEDIN, Michael Vernon. *Mind and imagination in Aristotle.* s. 23 – 99.

⁵² ARISTOTELÉS. *An.* III,3,427b6-7.

vnímání (αἰσθήσεως), myšlení (διανοίας) a mínění (ὑπόληψις)⁵³. Aristotelés rovněž upozorňuje, že představivost je závislá na vnímání, mínění a myšlení naproti tomu na představivosti. Představivost je dle Aristotela „*pohybem, který bývá vyvolán skutečným smyslovým vjemem*“⁵⁴ a je rovněž tím, „*čím, jak říkáme vzniká v nás jakýsi obraz jevu*“⁵⁵. Projevy představivosti obrazy – jevů, jsou do určité míry v naší moci (ἐφ' ἡμῖν), dochází k nim, kdykoliv chceme⁵⁶. Pokud se nám chce, říká Aristotelés, pozorujeme projevy představivosti jako na obraze. To znamená, že určitá představa se podobá jednotlivému vjemu, jenž se v ní do jisté míry odráží⁵⁷.

1.3. Intelekt, myšlení, poznání

V další části našeho rozboru Aristotelovy psychologie se podíváme na jedny z nejslavnějších a nejobtížnějších míst z celého Aristotelského korpusu. Náš rozbor směřuje k problematice intelektu, myšlení a poznávání.

Aristotelův výklad lidského intelektu je velmi zkratkovitý, temný, nejasný, a to také díky analogiím sloužícím k osvětlení problému⁵⁸. Na samém počátku se říká, že v celé přírodě (ἐν ἀπάσῃ τῇ φύσει) existují vždy v každém jsoucnu dvě části. Jedna část je látkou (ὕλη), jež je možností všeho (ὁ πάντα δυνάμει), tedy má

⁵³ ARISTOTELÉS. *An.* III,3,427b14-16.

⁵⁴ ARISTOTELÉS. *An.* III,3,429a1-2: ἡ φαντασία ἂν εἴη κίνησις ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως τῆς κατ' ἐνέργειαν γιγνομένη. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 262)

⁵⁵ ARISTOTELÉS. *An.* III,3,428a1-2: ... ἐστὶν ἡ φαντασία καθ' ἣν λέγομεν φάντασμα τῶν ἡμῖν γίγνεσθαι.... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 260).

⁵⁶ ARISTOTELÉS. *An.* III,3,427b17-24, podrobněji viz CASTON, Victor. „Why Aristotle needs imagination“. s. 47 – 49.

⁵⁷ ARISTOTELÉS. *An.* III,3,429a4-5: „καὶ <τὰ φαντάσματα> διὰ τὸ ἐμμένειν καὶ ὁμοίας εἶναι ταῖς αἰσθήσεσι,...“ (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 262: „A poněvadž představy se trvale vtiskují a podobají se vjemům, ...“).

⁵⁸ Dějiny výkladů tohoto slavného a nesmírně obtížného místa lze sledovat až k antickým komentátorům, ovšem nelze najít žádné jednoznačně uspokojující vysvětlení a to ani pokud využijeme křížových odkazů z relevantních úseků *Metafyziky*, *Etiky Nikomachovy* a dalších děl. Nejvýznamnější výklady viz BRÖCKER, Walter. *Aristoteles*. s. 149 – 175. CASTON, Victor. „Aristotle's Two Intellects: A Modest Proposal“. *Phronesis*, 44, 1999, nr. 3, p. 199 – 227. KAHN, Charles. Aristotle on thinking. In: NUSSBAUM; RORTY (ed.). *Essays on Aristotle's De Anima*. s. 359 – 379. MODRAK, Deborah W. *Aristotle: the power of perception*. s. 125 – 127. MODRAK, Deborah W. „The nous-body problem in Aristotle“. *RM*, 44, 1991. p. 755 – 774. ROSS, Sir William David. *Aristotle*. s. 153 – 157. WEDIN, Michael Vernon. *Mind and imagination in Aristotle*. s. 172 – 177. WIJSENBECK-WIJLER, Henriette. *Aristotle's concept of soul, sleep and dreams*. s. 80 – 83.

schopností přijímat různé tvary. Druhá část je příčinou (τὸ αἴτιον) a zároveň aktivním činitelem (ποιητικόν)⁵⁹. Jako příklad pro objasnění se nejdříve uvede vztah poměru umění k jeho látce a pak se stejný vztah nutně (ἀνάγκη) vztáhne na poměr složek v duši. V textu je pak provedena další analogie se světlem (φῶς), jenž umožňuje vidění. Rozum má (νοῦς) stejně jako světlo (φῶς) schopnost nabývání různých tvarů, zároveň pak je jakýmsi stavem, který myšlení způsobuje. Obecnou a základní charakteristikou intelektu je, jak říká Aristotelés, jeho schopnost myšlení a souzení⁶⁰. Zdá se, že na většině míst, kde Aristotelés hovoří o intelektu, má na mysli explicitně vždy jeho aktivní složku. Na začátku druhé knihy *De anima* se pouze letmo zmiňuje o tom, že rozumová schopnost a myšlení mají vlastnost oddělovat se „jako něco věčného od pomíjivého“ (καθάπερ τὸ αἴδιον τοῦ φθαρτοῦ)⁶¹. To samé nalezneme ve čtvrté a páté kapitole třetí knihy *De anima*, které jsou přímo věnovány intelektu. Podstatnou vlastností je jeho zvláštní schopnost vnímání tvarů⁶². Intelekt je pouhou možností (δύναμις) a může se stávat všemožnými myslitelnými tvary (νοητὰ εἶδη) a předměty, tedy „není ve skutečnosti ničím, dokud nemyslí. Tím je také odůvodněno, že není smíchán s tělem“⁶³. Aristotelés, aby upřesnil názorně své představy, užívá další analogii a to o nepopsané desce⁶⁴. Intelekt ztotožňuje s nepopsanou deskou (ta může potencionálně obsahovat různé záznamy, ovšem je stálá a stále přítomná). Jsoucna, která jsou vnímána ve tvarech jako předměty myšlení, se stávají pouhými možnými zápisy na takto nepopsané desce⁶⁵. „Rozum je vskutku jednak takový, že se stává vším, jednak takový, že jako jakýsi stav všechno působí“⁶⁶, protože „u bytostí bez látky myslící a myšlení je totéž; vědění získané zkoumáním toho, co

⁵⁹ ARISTOTELEŠ. *An.* III,3,430a10-12.

⁶⁰ ARISTOTELEŠ. *An.* III,4,429a20-25.

⁶¹ ARISTOTELEŠ. *An.* II,2,413b27 (ARISTOTELEŠ. *Člověk a příroda*. s. 225).

⁶² ARISTOTELEŠ. *An.* III,4,429a13-18, srov. *An.* III,4,429a31-429b5.

⁶³ ARISTOTELEŠ. *An.* III,4,429a20-25.

⁶⁴ ARISTOTELEŠ. *An.* III,4,429b31-430a2.

⁶⁵ ARISTOTELEŠ. *An.* III,4,430a6-9: ἐν δὲ τοῖς ἔχουσιν ὕλην δυνάμει ἕκαστον ἔστι τῶν νοητῶν (...) ἐκείνῳ <νοῦς> δὲ τὸ νοητὸν ὑπάρξει.. (ARISTOTELEŠ. *Člověk a příroda*. s. 264: „Z věcí, které mají látku, je každá předmětem myšlení jen jako možnost. (...) rozum sám v sobě chová předmět myšlení.“)

⁶⁶ ARISTOTELEŠ. *An.* III,5,430a14-15: καὶ ἔστιν ὁ μὲν τοιοῦτος νοῦς τῶ πάντα γίνεσθαι, ὁ δὲ τῶ πάντα ποιεῖν, ὡς ἕξις τις,... (ARISTOTELEŠ. *Člověk a příroda*. s. 265, uprav. překlad).

vidíme, a předmět tohoto vědění jsou totiž totožné“⁶⁷. Tak může Aristotelés dále o intelektu tvrdit, že „tento činný rozum je oddělen od těla, je neměnný i nesmíchaný, a jeho podstatou je skutečná činnost“⁶⁸. A takto separovaný od těla, je dle Aristotela „nesmrtelný a věčný“⁶⁹ (ἀθάνατον καὶ αἰδιον), neměnný (ἀπαθές)⁷⁰. Od tohoto neměnného intelektu je pak v závěru páté kapitoly rozlišen ještě pasivní intelekt⁷¹. Aristotelés na tomto místě opakuje, že aktivní intelekt je věčný a nepřípustný změně. Pasivní intelekt (παθητικὸς νοῦς) je naproti tomu pomíjivý (φθαρτός) a duše bez něho nemůže nic myslet. Nic dalšího Aristotelés již o intelektu(ech) neříká a zakončuje tematizaci intelektu v traktátu *De anima*. A ihned pokračuje krátkým rozbořem myšlení a dále ještě problematikou poznávání.

Myšlení je dle Aristotela „jakási vazba myšlenek jakoby v jednotu“⁷², kdy „bývají spojovány také jednotlivé předměty myšlení“⁷³. Lidé jakožto bytosti obdařené rozumem mají schopnosti myslet různé předměty. Když myslíme jednoduché předměty, podotýká Aristotelés, myšlení je vždy pravdivé. V případě, kdy dochází k vazebnému spojení myšlenek, nastává tak k myšlení složených předmětů. Zde již myslíme buď pravdivě nebo nepravdivě. „Omyl totiž je vždy ve vazbě“⁷⁴. Snažíme-li se vztáhnout naše myšlení buď k minulosti nebo budoucnosti, „tvorí se vazba tím, že se přímýšlí čas“⁷⁵. Celý tento proces myšlení, jak Aristotelés říká, se odehrává v rozumu, protože, „to, co tvoří jednotu, je pokaždé rozum“⁷⁶.

⁶⁷ ARISTOTELÉS. *An.* III,4,430a3-5: ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἄνευ ὕλης τὸ αὐτὸ ἐστὶ τὸ νοοῦν καὶ τὸ νοοῦμενον· ἢ γὰρ ἐπιστήμη ἢ θεωρητικὴ καὶ τὸ οὕτως ἐπιστητὸν τὸ αὐτὸ ἐστίν... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 264).

⁶⁸ ARISTOTELÉS. *An.* III,5,430a17-18: καὶ οὗτος ὁ νοῦς χωριστὸς καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀμιγής, τῆ οὐσίᾳ ἂν ἐνέργεια· (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 265).

⁶⁹ ARISTOTELÉS. *An.* III,5,430a23.

⁷⁰ ARISTOTELÉS. *An.* III,4,429a15.

⁷¹ ARISTOTELÉS. *An.* III,5,430a23-25.

⁷² ARISTOTELÉS. *An.* III,6,430a27-28: ... σύνθεσις τις ἤδη νοημάτων ὡσπερ ἐν ὄντων (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 265).

⁷³ ARISTOTELÉS. *An.* III,6,430a30-31: οὕτω καὶ ταῦτα <νοημάτα> κεχωρισμένα συντίθεται,... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 266).

⁷⁴ ARISTOTELÉS. *An.* III,6,430b1-2: τὸ γὰρ ψεῦδος ἐν συνθέσει ἀεὶ· (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 266).

⁷⁵ ARISTOTELÉS. *An.* III,6,430b1: ... τὸν χρόνον προσεννοῶν [καὶ] συντίθησι. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 266).

⁷⁶ ARISTOTELÉS. *An.* III,6,430b5-6: τὸ δὲ ἐν ποιῶν ἕκαστον, τοῦτο ὁ νοῦς. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 266).

Výsledkem našeho procesu myšlení je pak soud (φάσις), který je vždy buď pravdivou nebo nepravdivou výpovědí o nějakém jsoucnu. Nyní nás Aristotelés upozorňuje na velmi důležitou skutečnost. Víme již, že náš soud intelektu o něčem může být jak pravdivý tak nepravdivý. Ovšem naproti tomu poznání musí být pravdivé: „*co je z hlediska bytnosti to a to, je pravdivé*“⁷⁷. V tomto případě je to stejné jako s viděním vlastního předmětu zraku, např. bílého člověka, jež je pravdivé. Naproti tomu náš akt soudu o této skutečnosti, zda-li toto bílé zde před námi je člověk či není, tento akt nemusí být pravdivý⁷⁸.

V této chvíli se společně s Aristotelem plynule přesouváme k analýzám poznávací schopnosti. Poznávací proces popisuje Aristotelés jako koordinaci dvou kompozitních schopností: vědění (ἐπιστήμη) a vnímání (αἴσθησις). Vědění je „*vzhledem k možnému působení předmětů možné*“⁷⁹. Vnímání je pak „*vzhledem k jejich skutečnému působení skutečné*“⁸⁰. Vnímající i poznávací schopnost duše je zároveň „*v možnosti totožná s předměty*“ (δυνάμει ταῦτά ἐστι)⁸¹. Vnímající schopnost je totožná s předmětem poznání či vědění (ἐπιστητὸν), poznávací schopnost zase s předmětem vnímání (αἰσθητόν). Co tedy vnímáme? Samotný předmět nebo pouze jeho tvar? Aristotelés na příkladě to dokládá svou odpověď, v duši nepoznáváme např. samotný kámen, „*ale tvar*“ (ἀλλὰ τὸ εἶδος)⁸². K vysvětlení svého stanoviska používá slavnou analogii o duši jako ruce, jež je nástrojem nástrojů, díky němuž vše poznáváme. Vztáhneme-li tuto analogii k poznání a vnímání, „*rozum je tvarem tvarů a smysl je tvarem toho, co je přístupno vnímání*“⁸³. Z tohoto závěru Aristotelés vyvozuje zásadní epistemologické stanovisko: kdybychom již předem nevnímali skutečné

⁷⁷ ARISTOTELÉS. *An.* III,6,430b26-30: ... ἀλλ' ὁ τοῦ τί ἐστι κατὰ τὸ τί ἦν εἶναι ἀληθής,... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 267).

⁷⁸ ARISTOTELÉS. *An.* III,6,430b30: ἢ μή, οὐκ ἀληθὲς αἰεὶ, οὕτως ἔχει ὅσα ἄνευ ὕλης. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 267: „*tak je tomu i u všech předmětů bez látky.*“ – tj. představ).

⁷⁹ ARISTOTELÉS. *An.* III,8,431b25: ... ἢ <ἐπιστήμη> μὲν δυνάμει εἰς τὰ δυνάμει.... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 269).

⁸⁰ ARISTOTELÉS. *An.* III,8,431b25-26: ... ἢ <αἴσθησις> δ' ἐντελεχείᾳ εἰς τὰ ἐντελεχείᾳ. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 269).

⁸¹ ARISTOTELÉS. *An.* III,8,431b27.

⁸² ARISTOTELÉS. *An.* III,8,431b29-432a1.

⁸³ ARISTOTELÉS. *An.* III,8,432a2-3: ... καὶ ὁ νοῦς εἶδος εἰδῶν καὶ ἡ αἴσθησις εἶδος αἰσθητῶν. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 269).

vjemy, nebyli bychom schopni poznávat ani chápat. Proto, pokračuje dále, „je nutno přemýšlet zároveň s představou“⁸⁴. „Pro myslící duši jsou představy jakoby vjemy“⁸⁵ a to „jakoby vjemy bez látky“⁸⁶. Lidská duše tak „nemyslí nikdy bez představy“⁸⁷. Rozum ovšem „bývá i bez vnímání uváděn v pohyb, kdykoli se zabývá představami“⁸⁸.

V našem krátkém a stručném nástinu Aristotelovy psychologie jsme si představili nejvýznamnější témata traktátu *De anima*. Závěrem se pokusíme o menší souvislejší shrnutí Aristotelovy psychologie a epistemologie. Aristotelovy psychologické a epistemologické rozbory obsahují řadu skrytých, nikde přesně nepopsaných míst. Jde zvláště o přechody mezi rovinami smyslového vnímání a představivosti, dále pak mezi představivostí a myšlením. V našem závěrečném náčrtku se pokusíme tyto vztahy přesněji a podrobněji analyzovat.

Aristotelés věnuje popisu smyslového vnímání úctyhodných pět kapitol ve druhé knize *De anima* a k tomu další čtyři ve třetí knize. O mnoho méně místa se zabývá výkladem představivosti (pouhá jedna kapitola), rozumu (dvě kapitoly), myšlení (jedna kapitola), poznávacího procesu (jedna kapitola). Nevíme a nechceme spekulovat proč se tak stalo (existuje velmi vysoká pravděpodobnost, že se některé tematické části možná ztratily, např. část věnovaná intelektu⁸⁹). Začněme v naší analýze nejprve tím, co je Aristotelem popsáno nejpodrobněji, smyslovým poznáním. Aristotelova explikace začíná vždy od konkrétního předmětu či jsoucna vně nás a pak se pozornost přesouvá k dějům a složkám uvnitř poznávajícího⁹⁰. Použijeme kupř. Aristotelův oblíbený příklad – vnímáme bílého člověka. Barva (χρῶμα) tvořící

⁸⁴ ARISTOTELÉS. *An.* III,8,432a8-9: ... ἀνάγκη ἅμα φάντασμα τι θεωρεῖν. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 269 – 270).

⁸⁵ ARISTOTELÉS. *An.* III,7,431a14: τῆ δὲ διανοητικῆ ψυχῆ τὰ φαντάσματα οἷον αἰσθήματα ὑπάρχει, ... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 267).

⁸⁶ ARISTOTELÉS. *An.* III,8,432a9-10: τὰ γὰρ φαντάσματα ὡσπερ αἰσθήματά ἐστι, πλὴν ἄνευ ὕλης. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 270).

⁸⁷ ARISTOTELÉS. *An.* III,7,431a16-17: διὸ οὐδέποτε νοεῖ ἄνευ φαντάσματος ἢ ψυχῆ. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 267).

⁸⁸ ARISTOTELÉS. *An.* III,7,431b4-5: ... καὶ ἐκτὸς τῆς αἰσθήσεως, ὅταν ἐπὶ τῶν φαντασμάτων ᾖ, κινεῖται. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 268).

⁸⁹ MODRAK, Deborah W. *Aristotle: the power of perception*. s. 127 odvolávající se např. na Rossův komentář.

⁹⁰ MODRAK, Deborah W. *Aristotle: the power of perception*. s. 32: „The epistemological priority of the object is due to its ontological priority“.

povrch každého tělesa či jsoucna⁹¹ se díky světlu (φῶς)⁹², jenž je průhledné (διαφανές)⁹³ a skrze vzduch nebo vodu působící jako médium, odráží⁹⁴ díky lomům světla do smyslového ústrojí zraku, očí. Zde díky průhlednosti oka (ὀφθαλμός) i panenky (κόρη)⁹⁵ se vjem (αἴσθημα) barvy přenáší cestami z očí (τοὺς πόρους τοῦ ὀμματος)⁹⁶ do společného smyslu (κοινή αἴσθησις). Zde se takto získaný vjem (αἴσθημα) a vnímatelný tvar (αἰσθητὰ εἶδη) za pomoci procesu představivosti (φαντασία) stává zpodobněným obrazem (εἰκόν)⁹⁷ či jinak představou (φάντασμα) konkrétního, jednotlivého bílého člověka.

⁹¹ Sens. 3, 439a31-439b1: <χρῶμα> ἔστι μὲν γὰρ ἐν τῷ τοῦ σώματος πέρατι, ἀλλ' οὐ τὸ τοῦ σώματος πέρας, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν φύσιν δεῖ νομίζειν ἥπερ καὶ ἔξω χρωματίζεται, ταύτην καὶ ἐντός. (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda*. s. 334: *Barva totiž je na vnější mezi tělesa, ale tato jeho vnější mez není sama ničím; spíše je třeba mít za to, že táž přirozená podstata, která má barvu vně, má ji i uvnitř.*“).

⁹² Sens. 3, 439a26-439a30: ἡ μὲν οὖν τοῦ φωτὸς φύσις ἐν ἀρίστω τῷ διαφανεῖ ἐστίν· τοῦ δ' ἐν τοῖς σώμασι. διαφανοῦς τὸ ἔσχατον ὅτι μὲν εἴη ἂν τι, δῆλον, ὅτι δὲ τοῦτ' ἐστὶ τὸ χρῶμα, ἐκ τῶν συμβαινόντων φανερόν. τὸ γὰρ χρῶμα ἢ ἐν τῷ περάτι ἐστὶν ἢ πέρας. (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda*. s. 333 – 334: „Při rozenost světla tkví ovšem v tom, co je průhledné a přitom neohraničené. Je však zřejmé, že ono průhledné, které je v ohraničených tělesech, bude mít nějakou hranici; pozorování skutečnosti nám pak ukazuje, že touto hranicí je barva. Neboť barva je buď na vnější mezi, nebo je jí sama.“). Srov. ARISTOTELEÉS. *An.* II,7,418a31-b3.

⁹³ Sens. 3, 439b5-14: ἐν δὲ τοῖς σώμασιν, ἐὰν μὴ τὸ περιέχον ποιῆ μεταβάλλειν, ὄρισται καὶ ἡ φαντασίου χροῶς. (...) τὸ ἄρα διαφανὲς καθ' ὅσον ὑπάρχει ἐν τοῖς σώμασιν (ὑπάρχει δὲ μᾶλλον καὶ ἤττον ἐν πᾶσι) χρωῶς ποιεῖ μετέχειν. ἐπεὶ δ' ἐν πέρατι ἡ χροῶς, τοῦτου ἂν ἐν πέρατι εἴη. ὥστε χρῶμα ἂν εἴη τὸ τοῦ διαφανοῦς ἐν σώματι ὄρισμένω πέρας. καὶ αὐτῶν δὲ τῶν διαφανῶν, οἷον ὕδατος καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον, καὶ ὅσοις φαίνεται χρῶμα ἴδιον ὑπάρχειν, κατὰ τὸ ἔσχατον ὁμοίως πᾶσιν ὑπάρχει. (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda*. s. 334: „Avšak u pevných těles, nepůsobí-li okolí změnu, je také vzhled barvy určitý. (...) Tedy ono průhledné, pokud je v tělesech, a to je víceméně ve všech, působí, že tělesa mají účast na barvě. Protože však barva je na vnější mezi, bude asi na vnější mezi průhledného. Proto asi barva bude vnější mezi průhledného na určitě omezeném tělese. Ale barva náleží také samotnému tomu, co je průhledné, tedy např. vodě a tomu, co je ještě takové, a vůbec všemu, čemu, jak se zdá, náleží vlastní barva na povrchu.“). Srov. Sens. 2, 438b3-4.

⁹⁴ Sens. 2, 438a5-10. Srov. ARISTOTELEÉS. *An.* III,12,435a4-10: ὁ δ' ἄηρ ἐπὶ πλεῖστον κινεῖται καὶ ποιεῖ καὶ πάσχει, ἐὰν μὲν καὶ εἴς ἢ. διὸ καὶ περὶ ἀνακλάσεως βέλτιον ἢ τὴν ὄψιν ἐξιοῦσαν ἀνακλασθαι τὸν ἄερα πάσχειν ὑπὸ τοῦ σχήματος καὶ χρωῶς, μέχρι περ οὗ ἂν ἢ εἴς. ἐπὶ δὲ τοῦ λείου ἐστὶν εἴς· διὸ πάλιν οὗτος τὴν ὄψιν κινεῖ, ὥσπερ ἂν εἰ τὸ ἐν τῷ κρητῷ σημείον διεδίδοτο μέχρι τοῦ πέρατος. (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda*. s. 277 – 278: „Nejdále se ovšem pohybuje vzduch, a to činně i trpně, za předpokladu, že není přerušován a tvoří jednotný celek. Proto co se týče odrazu světla, je lépe říkat, že vzduch, pokud tvoří celek, přijímá účinek podoby a barvy předmětu, než že vnitřní světlo vychází z očí a odráží se na světlém tělese. Vzduch pak bývá jednotný na něčem hladkém; ten tedy uvádí v pohyb zase zrak, jako kdyby do vosku byl vtažen znak až na dno“ .)

⁹⁵ Sens. 2, 438a12-16: τὸ μὲν οὖν τὴν ὄψιν εἶναι ὕδατος ἀληθὲς μὲν, οὐ μὲντοι συμβαίνει τὸ ὄραν ἢ ὕδωρ ἀλλ' ἢ διαφανέσθ' ὃ καὶ ἐπὶ τοῦ ἄερος κοινόν ἐστίν. ἀλλ' εὐφυλακτότερον καὶ εὐπιλητότερον τὸ ὕδωρ τοῦ ἄερος· διόπερ ἢ κόρη καὶ τὸ ὄμμα ὕδατος ἐστίν. (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda*. s. 331: „Tvzení, že zrak má povahu vody, je tedy správné, jenomže k vidění nedochází proto, že by oko bylo vodou, nýbrž proto, že je průhledné, což je vlastnost, kterou má společně se vzduchem. Avšak voda se dá snadněji uzavřít a je hustší než vzduch. Proto právě panenka a oko je z vody.“). Srov. *Somm.* 2, 460a5-6.

⁹⁶ Sens. 2,438b14 (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda*. s. 332), srov. *GA* II,10,656b17 jak uvádí např. FREUDENTHAL, Gad. *Aristotle's theory of material substance: heat and pneuma, form and soul.* 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1999. s. 133; LLOYD, G.E.R. *The Empirical Basis of the Physiology of the Parva Naturalia.* In: LLOYD; OWEN (ed.). *Aristotle on mind and the senses.* s. 219-220.

⁹⁷ *Mem.* 1,450b20-451a2, 451a15-17; *Mem.* 2,452b9-13, podrobný rozbor viz MODRAK, Deborah W. *Aristotle: the power of perception.* s. 87, 90, zvl. s. 103-104.

Od smyslového vnímání jsme plynule přešli k představivosti, kdy se na základě zpodobnění (ὁμοίωμα) stal smyslový vjem (αἴσθημα) představou (φάντασμα) věci. Postupme dále směrem k myšlení. Vnímání tvaru (αἴσθητὰ εἶδη)⁹⁸ bílého člověka slouží jako základní princip pro myšlení intelektu, ovšem vlastními předměty myšlení jsou myslitelné stránky věcí (νοητὰ εἶδη). Intelekt má schopnost postihnout myslitelné stránky věcí ve smyslové podobě představ. Z hlediska intelektu jsou myslitelné tvary (νοητὰ εἶδη) ve věcech pouhými potencemi. Vstupují do myšlení⁹⁹ a to nejdříve do pasivní stránky, pasivního intelektu (παθητικὸς νοῦς), jenž má schopnost „trpět“ tyto tvary a „stává se vším“, tj. jakýmkoli myslitelným tvarem¹⁰⁰. K uskutečnění těchto tvarů je nutná ještě koordinace aktivní stránky, aktivního intelektu (ποιητικὸς νοῦς). Aktivní intelekt je jakýmsi „nástrojem nástrojů“ (ὄργανόν ὀργάνων)¹⁰¹, díky němuž jsou „ve smyslové rozmanitosti představ uchopovány a osvětlovány jejich myslitelné tvary“¹⁰². Pasivní a aktivní stránku intelektu, od sebe nelze oddělit, protože vzájemný poměr mezi nimi odpovídá vztahu mezi působící příčinou, tj. tvarem a látkou¹⁰³. Intelekt pak pracuje při uchopení a ustanovení myslitelného tvaru bílého člověka jako s jednoduchým předmětem¹⁰⁴, kdy pravda spočívá v „dotýkání a vyslovení“ (θιγεῖν καὶ φάναι) kladného soudu (κατάφασις)¹⁰⁵: bílý člověk. Myšlení má proto velmi úzký vztah k jazyku¹⁰⁶. Mluvená slova

⁹⁸ ARISTOTELÉS. *De an.* III,7,431b2-5 ;8,432a3-12.

⁹⁹ Podrobnější výklady viz MRÁZ, Milan. Aristotelés a problém vztahu mezi jazykem a skutečností. s. 55 – 56. MODRAK, Deborah W. *Aristotle: the power of perception.* s. 114 – 132, 157 – 179. MODRAK, Deborah W. *Aristotle's theory of language and meaning.* s. 245 – 262.

¹⁰⁰ ARISTOTELÉS. *An.* III,5,430a14nn.

¹⁰¹ ARISTOTELÉS. *An.* III,8,432a3.

¹⁰² MRÁZ, Milan. Aristotelés a problém vztahu mezi jazykem a skutečností. s. 55. Srov. *Met.* IX,10,1051b22-26; *An.* III,6,430a26-27.

¹⁰³ ARISTOTELÉS. *An.* III,5,430a10nn. Srov. viz MRÁZ, Milan. Aristotelés a problém vztahu mezi jazykem a skutečností. s. 55.

¹⁰⁴ Srov. ARISTOTELÉS. *Met.* IX,10,1051b17-18.

¹⁰⁵ ARISTOTELÉS. *Met.* IX,10,1051b22-26. Zdá se, že Aristotelés, jak naznačují některé interpretace (např. MRÁZ, Milan. Aristotelés a problém vztahu mezi jazykem a skutečností. s. 56), rozlišuje mezi noetickým a dianoetickým myšlením (kdy využívá výrazů νόσις a διάνοια a to se zřetelem k tomuto rozlišení). Noetické myšlení je uchopení myslitelných stránek předmětů bez omylu, pravda je tak dotýkáním a vyslovením. Dianoetické myšlení se týká vzájemných vztahů mezi myslitelnými tvary, a to na základě jejich spojení. Pravda nebo omyl proto spočívá v odpovídajícím poměru mezi skutečným předmětem a předmětem rozumu.

¹⁰⁶ ARISTOTELÉS. *Int.* 14,24b1-2: ...εἰσὶ δὲ αἱ ἐν τῇ φωνῇ καταφάσεις καὶ ἀποφάσεις σύμβολα τῶν ἐν τῇ ψυχῇ... (ARISTOTELÉS. *O vyjadřování.* s. 44: „jestliže kladné a záporné soudy, vyjádřené hlasem, jsou jen znaky toho, co je v duši,...). O vztahu jazyka a myšlení viz zvl. MRÁZ, Milan. Aristotelés a problém vztahu

(φωνή) jsou dle Aristotela znakem (σύμβολα) duševních prožitků (παθήματα τῆς ψυχῆς), napsaná slova (γραφόμενα) jsou znakem (σύμβολα) mluvených slov (φωνή)¹⁰⁷. Je více než pravděpodobné, že výrazem duševní prožitky (παθήματα τῆς ψυχῆς) myslí Aristotelés představy a myšlenky, jež jsou zpodobněním (ὁμοίωμα) věcí (πράγματα)¹⁰⁸. Aristotelés užívá pojmu λόγος jednak k označení jazykového projevu („vnější řeč“) tak i jazykem vyjádřené myšlenky („vnitřní řeč“)¹⁰⁹.

V naší krátké závěrečné analýze jsme se pokusili o obecnější rekonstrukci Aristotelovy epistemologie. Jak jsme již upozornili dříve, klíčovým místem celé Aristotelovy epistemologie je představivost (φαντασία)¹¹⁰. Hlavní funkcí představivosti je přímé zpodobnění (ὁμοίωμα) smyslových vjemů (αἴσθημα) a představ (φάντασμα). Ty spolu sdílejí určité jednotlivé smyslové obsahy. Představy pak slouží jako materiál pro intelektuální myšlení. V tomto případě poněkud oslabenějším způsobem zpodobňují (ὁμοίωμα) představy (φάντασμα) své obsahy abstraktním myšlenkám (νόημα), kdy určitá představa symbolizuje obecné rysy předmětů¹¹¹. Intelekt není schopen myslet bez představ. Pro myslícího jsou představy jakoby vjemy ovšem bez jejich látkového obsahu. Představivost nezpodobňuje pouze smyslové vjemy, ale také smyslové iluze, halucinace a sny. Do jejího funkčního rámce patří také paměť a vzpomínání.

Po našem krátkém systematickém náčrtku Aristotelovy psychologie a epistemologie se nyní naše interpretace přesune k Aristotelovu pojetí snů v *Parva Naturalia*.

mezi jazykem a skutečností. s. 29-65. MRÁZ, Milan. „Aristotelés – Poznání skutečnosti a skutečnost poznání“. *FČ*, r. 26, 1978, č. 6, s. 896 – 923. MODRAK, Deborah W. *Aristotle: the power of perception*. s. 128.

MODRAK, Deborah W. *Aristotle's theory of language and meaning*. s. 245 – 262.

¹⁰⁷ ARISTOTELÉS. *Int.* 1,16a3-4.

¹⁰⁸ ARISTOTELÉS. *Int.* 1,16a6-8.

¹⁰⁹ ARISTOTELÉS. *APo.* I,10,76b24-27. Podrobný výklad viz MRÁZ, Milan. Aristotelés a problém vztahu mezi jazykem a skutečností. s. 43.

¹¹⁰ Viz MODRAK, Deborah W. *Aristotle: the power of perception*. s. 87, 127, 131. MODRAK, Deborah W. *Aristotle's theory of language and meaning*. s. 223, 234, 253, 257 – 258.

¹¹¹ MODRAK, Deborah W. *Aristotle's theory of language and meaning*. s. 235, 259. Srov. *APo.* II,19,100a6-9.

2. Aristotelés o snech v *Parva Naturalia*

„Ve spaní spí i duše? Běda, přeběda, ta bdí, jenom si odejde za jakousi zástěnu a tam začne hrát divadlo: ztřeštěné fantomy vyběhají na jeviště a pouštějí se do komedie, a to zhruba takové, jakou by odvedla nejspíš společnost opilých herců a šilenců, přesně tak se zdají překroucené jejich postavy a v tak podivném šatu přicházejí a chlípně a nevhodně se chovají a vedou bezuzdné řeči.“¹¹²

Aristotelův soubor *Parva Naturalia* obsahuje dvě krátká pojednání věnované problematice snů. Jsou to traktáty *De insomniis* a *De divinatione per somnum*. Těmto dvěma pojednáním předchází, a to v klasickém sledu řazení *Parva Naturalia*, ještě tematicky příbuzný traktát *De somno et vigilia*. Zde Aristotelés poměrně podrobným způsobem zkoumá příčiny stavu spánku a bdění. V jedné pasáži z tohoto pojednání se nachází i letmá zmínka o snech¹¹³. Hlavní pozornost je upřena na fyziologický popis procesů, jež se odehrávají a způsobují stavy spánku a bdění.

Hlavním cílem této interpretace je podrobný rozbor tří tematicky propojených pojednání, *De somno et vigilia*, *De insomniis* a *De divinatione per somnum*, *to není zcela přesné!* Pro zevrubnější znalost fyziologických procesů odehrávajících se podle Aristotela v tělech živočichů je nutné využít ještě dalších traktátů z tematického souboru *Parva Naturalia*.

V prvním oddíle nejdříve pojednáme o vyživovací části duše, o vyživování a jeho vztahu ke spánku a bdění a potom se na některých místech pokusíme o systematičtější a zevrubnější doplnění některých Aristotelových představ týkajících se fyziologického procesu živočišných těl. V druhém oddíle provedeme interpretaci Aristotelova pojetí snů a podrobnějším způsobem budeme analyzovat věštění a výklad ze snů.

¹¹² ECO, Umberto. *Ostrov včerejšího dne*. s. 391

¹¹³ ARISTOTELÉS. *Somn.* 2,456a26.

2.1. Vyživovací schopnost duše, vyživování, dýchání; spánek a bdění

Vyživovací schopnost duše patří k základním vlastnostem rostlin a živočichů, protože „je to první a nejobecnější mohutnost duše, již se všem bytostem dostává života“¹¹⁴. Rovněž „tato základní síla duše je mohutnost, která je schopna udržovat svého nositele jako takového“¹¹⁵. Vyživovací mohutnost duše je úzce spojena s vyživováním. Aristotelés rozlišuje v rámci procesu vyživování tři činitele: vyživovanou složku (tělo – σῶμα), prostředek vyživování (potrava – τροφή), a vyživovací složku (vyživovací duši prvního stupně – πρώτη ψυχή)¹¹⁶. Tato část duše, jež Aristotelés nazývá jinak „prvotní plodivou duší“ (πρώτη ψυχή γεννητική) způsobuje i plození (γεννηῖσαι) bytostí stejného druhu.

Aristotelův popis vyživování reflektuje mnohé jeho výsledky empiricko-anatomických zkoumání a pozorování různých živočichů. Deskripce těchto jevů je provedena v rámci zkoumání přírodní filosofie. Zvláštní pozornost je soustředěna na definici látky (ὕλη) a změn čtyř základních prvků uvnitř organismů: tepla (τὸ θερμὸν)¹¹⁷, chladna (τὸ ψυχρὸν), sucha (τὸ ξηρὸν) a vlhka (τὸ ὑγρὸν). Jak jsme zdůraznili v úvodní partii naší práce (1.), tato rovina deskripce je typická svým zájmem o fyziologický popis fungování krve, krevního oběhu, cév, srdce, plic, mozku, výparů (pneumatu).

Předtím než se podíváme, jak probíhá vyživování, je nutné alespoň obecným způsobem načrtnout základní fyziologické procesy a

¹¹⁴ ARISTOTELÉS. *Ph.* II,4,415a24-25: ...πρώτη καὶ κοινοτάτη δύναμις ἐστὶ ψυχῆς, καθ' ἣν ὑπάρχει τὸ ζῆν ἅπασιν. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 228 – 229).

¹¹⁵ ARISTOTELÉS. *Ph.* II,4,416b17-19: ὡσθ' ἢ μὲν τοιαύτη τῆς ψυχῆς ἀρχὴ δύναμις ἐστὶν οἷα σώζειν τὸ ἔχον αὐτὴν ἢ τοιοῦτον... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 232).

¹¹⁶ ARISTOTELÉS. *De an.* II,4, 416b20-25.

¹¹⁷ Teplo je nejdůležitějším prvkem uvnitř těl živočichů: „vital heat is heat charged with specific, formative movements, which are precisely what make it into soul-heat“. FREUDENTHAL, Gad. *Aristotle's theory of material substance: heat and pneuma, form and soul*. s. 29, srov. zvl. 22-35. Freudenthal rovněž ve své monografii skvělým způsobem upozorňuje na provázanost tepla a výparů (pneuma). Jak uvidíme dále teplo a výpary (pneuma) hrají důležitou roli při vyživování i při přenosu smyslových vjemů a pohybů (FREUDENTHAL, Gad. *Aristotle's theory of material substance: heat and pneuma, form and soul*. s. 127 – 130, 132 – 136).

jevy, které podle Aristotela probíhají v tělech některých živočichů a člověka. Nejprve stručně přiblížíme základní fungování srdce a plic.

Tělesná látka (ὕλη τῶν σωμάτων), kterou mají všechny živé bytosti, je složena z těchto čtyř základních prvků: tepla (τὸ θερμὸν), chladna (τὸ ψυχρὸν), sucha (τὸ ξηρὸν), vlhka (τὸ ὑγρὸν)¹¹⁸. Každý živočich je proto „svou přirozeností vlhký a teplý“¹¹⁹. Tyto čtyři prvky mají klíčovou úlohu v Aristotelově fyziologickém popisu živočichů, neboť jsou využívány k popisu fyziologických změn a dějů mezi jednotlivými vnitřními orgány těl živočichů.

Všechny části živočichů, tvrdí Aristotelés, jejich těla mají „určitou vrozenou teplotu, která je dána jejich přirozeností“¹²⁰. Zdrojem tohoto přirozeného tepla u krevnatých živočichů je srdce (καρδία)¹²¹, v něm je uzavřeno nejenom teplo (τὸ θερμὸν)¹²², ale i duševní žár¹²³.

Srdce je totiž nejenom zdrojem tepla, ale jak už jsme uvedli dříve (1.2.), je i centrem vnímající schopnosti duše, vyživování a rovněž sídlem společného smyslu či jinak hlavního smyslového ústrojí¹²⁴. Aristotelés má pro tuto lokalizaci do srdce několik závažných důvodů souvisejících s jeho pojetím příčin a účelu¹²⁵. Prvním z důvodů je určitá závislost a propojenost jednotlivých smyslových ústrojí se společným smyslem. Proto vzhledem k různému umístění smyslů, je toto společné ústrojí „uprostřed mezi tím, co nazýváme ‚vpředu‘, a tím, co ‚vzadu‘ (slovem ‚vpředu‘ se označuje strana, kde máme smysly, slovem ‚vzadu‘ její opak)“¹²⁶. Druhý důvod je dán Aristotelovým kritériem dělení těl živých bytostí na horní a dolní části. Každá z těchto dvou částí má svou specifickou funkci: „část, kde vstupuje potrava, nazýváme ‚horní‘, a to

¹¹⁸ ARISTOTELÉS. *Long.* 5,466a20-22.

¹¹⁹ ARISTOTELÉS. *Long.* 5,466a18-19: δεῖ γὰρ λαβεῖν ὅτι τὸ ζῷον ἐστὶ φύσει ὑγρὸν καὶ θερμὸν,... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 405). Protože stárnutím se živočichové a lidé stávají suchými, během života je nutné, aby nedocházelo k rychlému vysychání vlhka (srov. *Long.* 5,466a22-24). Kvantita a kvalita vlhka v těle každého živočicha způsobuje, zda tento živočich žije déle či krátce (srov. *Long.* 5,466a29-33).

¹²⁰ ARISTOTELÉS. *Juv.* 4,469b6-7: πάντα δὲ τὰ μόρια καὶ πᾶν τὸ σῶμα τῶν ζῴων ἔχει τινὰ σύμφυτον θερμότητα φυσικήν (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 414).

¹²¹ ARISTOTELÉS. *Juv.* 4,469b9-11.

¹²² ARISTOTELÉS. *Somn.* 2,456a6-10.

¹²³ ARISTOTELÉS. *Resp.* 16,478a28-30.

¹²⁴ ARISTOTELÉS. *Juv.* 4,469a13-20, srov. *Somn.* 456a2-6.

¹²⁵ Srov. ARISTOTELÉS. *Phys.* II,7,198a15-198b9, srov. *Somn.* 2,455b16-26.

¹²⁶ ARISTOTELÉS. *Juv.* 467b30-32: ...μέσον τοῦ πρόσθεν καλουμένου καὶ ὀπίσθεν (ἔμπροσθεν μὲν γὰρ λέγεται ἐφ' ὃ ἐστὶν ἡμῖν ἡ αἴσθησις, ὀπίσθεν δὲ τὸ ἀντικείμενον),... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 409-410).

vzhledem k ní samé, nikoli vzhledem k okolí, a za ‚dolní‘ označujeme tu část, z níž vychází výměšek ve vlastním smyslu slova“¹²⁷. Srdce Aristotelés lokalizuje do prostřední části těl živočichů a proto se nachází mezi hlavu a břišní dutinou¹²⁸. Směřuje jak u chodících, tak i u vodních živočichů svým hrotem směrem k ústům a tam „kam živočichové kloní hlavu“¹²⁹. Srdce je složeno ze tří komor v nichž se rozděluje krev:

„Z komor, které jsou v srdci, je prostřední spojena s oběma ostatními. Tyto dvě, každá pro sebe, přijímají krev z jedné ze dvou cév, z takzvané velké cévy a z aorty. Ve střední komoře se krev rozděluje“¹³⁰.

U srdce, pokračuje Aristotelés, můžeme pozorovat tři úkazy: tlukot (πήδησις), tep (σφυγμός) a dech (ἀναπνοή)¹³¹. Tlukot srdce vzniká stahováním tepla do srdce, jež se děje ochlazením výměšek nebo rozpuštěné látky¹³². Tep je podle Aristotela nepřetržitým pohybem srdce¹³³. V srdci vzniká tak, že žár a vysoká teplota zvětšuje objem vlhka (τὸ ὑγρόν), jež neustále přichází z potravy. K samotnému tepu dochází až „když toto zvětšení postoupí až k nejzazší bláně srdce“¹³⁴. Z tohoto neustálého a nepřetržitého přitékání vlhka, dodává Aristotelés, vzniká přirozená podstata krve¹³⁵. Krev je pro Aristotela jakýmsi médiem všech základních fyziologických funkcí uvnitř organismů. Proudí v cévách¹³⁶ do celého těla a propojuje všechny orgány se srdcem. Krev hraje důležitou roli při dvou fyziologických procesech, jež probíhají uvnitř těl živočichů: pomocí krve dochází k ochlazení živočichů dýcháním v plicích; díky své „přirozené podstatě“ (φύσις) se

¹²⁷ ARISTOTELÉS. *Juv.* 467b28-468a4: καθ' ὃ μὲν γὰρ εἰσέρχεται μόνιον ἢ τροφή, ἄνω καλοῦμεν, πρὸς αὐτὸ βλέποντες ἄλλ' οὐ πρὸς τὸ περιέχον ὄλον, κάτω δὲ καθ' ὃ τὸ περίττωμα ἀφίησι τὸ πρῶτον. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 410).

¹²⁸ ARISTOTELÉS. *Somn.* 456a2-6.

¹²⁹ ARISTOTELÉS. *Resp.* 478b4-5: ἤ γὰρ νεύουσι τὰς κεφαλὰς, ἐνταῦθ' ἡ καρδία τὸ ὄξυ ἔχει.. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 436).

¹³⁰ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,458a16-19: τῶν δ' ἐν τῇ καρδίᾳ ἑκατέρας τῆς θαλάμης κοινὴ ἡ μέση· ἐκείνων δ' ἑκατέρα δέχεται ἐξ ἑκατέρας τῆς φλεβός, τῆς τε μεγάλης καλουμένης καὶ τῆς ἄορτῆς· ἐν δὲ τῇ μέσῃ γίγνεται ἡ διάκρισις. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 382).

¹³¹ ARISTOTELÉS. *VM* 4,479b17-19.

¹³² ARISTOTELÉS. *VM* 4,479b19-21; 4,480a13-15.

¹³³ ARISTOTELÉS. *VM* 4,479b26-27.

¹³⁴ ARISTOTELÉS. *VM* 4,480a4: ..ὄγκωσις ποιεῖ σφυγμόν, αἰρομένη πρὸς τὸν ἔσχατον χιτῶνα τῆς καρδίας. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 414).

¹³⁵ ARISTOTELÉS. *VM* 4,480a4-6.

¹³⁶ ARISTOTELÉS. *Resp.* 8,474b5-9.

stává „*konečnou potravou*“ (τροφὴ ἐσχάτη)¹³⁷ pro živočichy, protože spojuje nejteplejší část živočichů srdce s nejstudenějším orgánem v těle, kterým je mozek¹³⁸. Dýchání a vyživování jsou dvě nejvýznamnější funkce, které se odehrávají uvnitř těl živočichů i člověka. Zachovávají a zajišťují život živých bytostí.

Nyní se podrobněji podíváme na dýchací proces. Dýchání má pro živočichy velký význam. Díky uzavření tepla a žáru duše v srdci, musí docházet k ochlazení, aby „*tělesné teplo zůstávalo zachováno*“ (δεῖ σφύζεσθαι τὸ θερμόν)¹³⁹. Živočichové se ochlazují prostřednictvím dýchacího procesu. Ochlazování probíhá vdechováním a vydechováním vzduchu ústy¹⁴⁰. U suchozemských živočichů proudící vzduch směřuje do plic (πνεύμονα), u vodních živočichů díky vodě do žáber (βράγχια)¹⁴¹. „*K dýchání dochází, když se zvyšuje teplota v té části těla, v níž je počátek vyživování*“¹⁴². Příčinu dýchání u člověka klade Aristotelés do dvojitého ústrojí plic¹⁴³, „*jež jsou opatřeny mnoha trubicemi*“¹⁴⁴. Protože plíce, jak se Aristotelés domnívá, obsahují z vnitřních orgánů nejvíce krve, dochází v nich k rychlému ochlazení¹⁴⁵. Příčinou rychlého ochlazení je vzduch, jenž je od přirozenosti řídký a má tak schopnost všude se rozšiřovat. Samotný dotyk vzduchu s krví jej urychleně zahřívá¹⁴⁶. Při dýchání živočichů i člověka se zahřívá zvláště srdce, hrud' se pohybuje nahoru a dolů podle jejich frekvence vdechovaného a vydechovaného vzduchu¹⁴⁷. Aristotelés věnuje zvlášť velkou pozornost popisu fyziologického procesu dýchání:

„Zvětšuje-li tedy srdce svůj objem, tak se zvedá, a jestliže se zvedá, zvedá se tím nutně i ústrojí, které je obklopuje. A právě to, jak se zdá, se činí při dýchání. Hrud' se totiž zvedá proto, že v ní totéž činí počátek pohybu

¹³⁷ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3, 456a34-35, srov. *Resp.* 8,474b5-9.

¹³⁸ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3, 457b29-31.

¹³⁹ ARISTOTELÉS. *Juv.* 5,470a5.

¹⁴⁰ ARISTOTELÉS. *Resp.* 11,476a16-22.

¹⁴¹ ARISTOTELÉS. *Resp.* 16, 478a30-31; 10,475b16-19; 3,471a26-28; srov. *An.* II,8,420b25-27.

¹⁴² ARISTOTELÉS. *VM* 5, 480a16-17: 'H δ' ἀναπνοὴ γίνεται ἀξονομένου τοῦ θερμοῦ ἐν ᾧ ἡ ἀρχὴ ἢ θερεπτικὴ. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 442).

¹⁴³ ARISTOTELÉS. *VM* 5, 480a23.

¹⁴⁴ ARISTOTELÉS. *Resp.* 15,478a12-13: ...αἴτιον τοῦ μὲν ἀναπνεῖν ὁ πνεύμων σομφὸς ὢν καὶ συρίγγων πλήρης. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 435).

¹⁴⁵ ARISTOTELÉS. *Resp.* 15,478a15-21.

¹⁴⁶ ARISTOTELÉS. *Resp.* 16,478b17-19.

¹⁴⁷ ARISTOTELÉS. *Resp.* 16,478b13-15.

tohoto ústrojí. Když se plíce zvedají, musí do nich vnikat zvenčí vzduch (...) a poněvadž tento vzduch pro svůj chlad působí ochlazení, musí tu pohasnout nadbytek ohně. Jako se však při zvětšení tepla tato část zvedla, musí při jeho ubývání klesat; a pro toto klesání zase vyháni vniklý vzduch. Když sem tento vzduch vnikal, byl chladný, kdežto nyní vychází teplý, protože se setkal s teplem, které je v této části těla; (...) Vzduch totiž u těchto živočichů proudí v plicích do trubic, které se podobají husté síti zavodňovacích stružek; podle každé se tu táhnou cévy, takže celé plíce se zdají být plny krve“¹⁴⁸.

Navážeme na dříve uvedené Aristotelovo rozlišení tří činitelů vyživování, vyživovanou složkou je u živočichů tělo (σῶμα), k vyživování slouží potrava (τροφή) přicházející skrze ústa do žaludku. Tímto začíná celý proces vyživování, který „řídí a přivádí k cíli“ srdce¹⁴⁹. „Když tedy zvenčí přicházející potrava vstupuje do těch míst těla, která ji přijímají, vzniká z ní výpar“¹⁵⁰. Výpar pak „díky svému pohybu v těle stoupá ve velkém množství nahoru a pak zase sestupuje, přeplňuje cévy a zužuje cestu, kterou prochází dech“¹⁵¹. Takto vzniklý výpar proniká do cév, zde „prodělává změnu, stává se krví a jde po cévách k jejímu východisku“¹⁵². Do srdce směřuje teplá krev, rozděluje se zde v komorách a díky tepu a tlukotu srdce se rozšiřuje krevním oběhem do celého těla. Celý proces vyživování však podle Aristotela souvisí se dvěma stavy živočichů: se spánkem (ὑπνος) a bděním (ἐγρήγορις).

A tak jsme se konečně přiblížili k jádru tohoto oddílu, k Aristotelovu pojetí spánku a bdění. Nejprve ~~ve~~ obecným způsobem uvedeme, co je to spánek a bdění. Přiblížíme si jejich účel, vzájemný

V 29

¹⁴⁸ ARISTOTELÉS. *VM* 5,480a25-480b9: αἶρεται μὲν οὖν πλεῖον γενόμενον, αἰρομένου δ' ἀναγκαῖον αἶρεσθαι καὶ τὸ περιέχον αὐτὸ μόριον. ὅπερ φαίνονται ποιεῖν οἱ ἀναπνέοντες· αἴρουσι γὰρ τὸν θώρακα διὰ τὸ τὴν ἀρχὴν τὴν ἐνοῦσαν αὐτῷ τοιοῦτου μορίου ταῦτο ποιεῖν· αἰρομένου δέ, καθάπερ εἰς τὰς φύσας, ἀναγκαῖον εἰσφρεῖν τὸν ἀέρα (...) καὶ καταψύχοντα σβεννύναι τὴν ὑπεροχὴν τὴν τοῦ πυρός. ὥσπερ δ' αὐξανομένου ἦρετο τοῦτο τὸ μόριον, καὶ φθίνοντος ἀναγκαῖον συνίξειν, καὶ συνίζοντος ἐξιέναι τὸν ἀέρα τὸν εἰσελθόντα πάλιν, εἰσιόντα μὲν ψυχρὸν ἐξιόντα δὲ θερμὸν διὰ τὴν ἀφὴν τοῦ θερμοῦ τοῦ ἐνόητος ἐν τῷ μορίῳ τούτῳ (...) εἰς πολλοὺς γὰρ οἷον ἀλῶνας τὰς σύριγγας ἐμπίπτειν τὰς ἐν τῷ πνεύμονι, ὧν παρ' ἐκάστην παρατέτανται φλέβες, ὥστε δοκεῖν ὅλον εἶναι τὸν πνεύμονα πλήρη αἵματος. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 442).

¹⁴⁹ ARISTOTELÉS. *Juv.* 3,469a4-5: ...ἢ δὲ καρδία κυριατώτη, καὶ τὸ τέλος ἐπιτίθησιν. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 412).

¹⁵⁰ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,456b2-5: τῆς μὲν οὖν θύραθεν τροφῆς εἰσιούσης εἰς τοὺς δεκτικούς τόπους γίνεταί ἡ ἀναθυμίασις εἰς τὰς φλέβας, ἐκεῖ δὲ μεταβάλλουσα ἐξαιματοῦται καὶ πορεύεται ἐπὶ τὴν ἀρχήν. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 378).

¹⁵¹ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3, 457a11-14: ὅταν γὰρ πολὺ φέρηται τὸ πνεῦμα ἄνω, καταβαῖνον πάλιν τὰς φλέβας ὄγκοι, καὶ συνθλίβει τὸν πόρον δι' οὗ ἡ ἀναπνοὴ γίνεταί. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 380).

¹⁵² ARISTOTELÉS. *Somn.* 3, 456b4-5: ...ἐκεῖ δὲ μεταβάλλουσα ἐξαιματοῦται καὶ πορεύεται ἐπὶ τὴν ἀρχήν. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 378).

vztah i to, ke které části duše náležejí. Navážeme analýzou Aristotelova fyziologického popisu vzniku spánku, co spánek vyvolává a jaké stavy jej provázejí. Závěrem se pokusíme odpovědět na tyto dvě otázky: Jaká je příčina spánku? Co je to spánek?

Aristotelés zasazuje své úvahy o spánku a bdění do širšího a celkového rámce přírodní filosofie. Jakékoliv přírodní dění, říká Aristotelés, se děje kvůli nějakému účelu (τέλος). Konečným účelem je podle něho dobro (ἀγαθόν)¹⁵³, protože příroda působí vždy účelně. Oba dva stavy, jak bdění tak i spánek, mají své vlastní účely. Žádná bytost se nemůže pohybovat neustále a nepřetržitě, nutně musí docházet k odpočinku (ἀνάπαυσις). Odpočinek musí být dle Aristotela „příjemný a prospěšný“ (ἡδονῆς καὶ ὠφέλιμον). Vždyť o spánku, pokračuje Aristotelés, se někdy oprávněně hovoří pomocí metafory jako o odpočinku, a to na základě skutečného stavu věcí¹⁵⁴. Nejen z těchto důvodů plyne, pokračuje Aristotelés, že spánek slouží k „udržování živočichů“ (σωτηρίας τῶν ζώων)¹⁵⁵. Během bdění, jež je „vlastním účelem živých bytostí“ (ἡ δ' ἐγρήγορσις τέλος)¹⁵⁶, probíhá vnímání i myšlení. Obě dvě činnosti bdělého stavu hodnotí Aristotelés, co do účelu jako ten nejlepší účel (τὸ δὲ τέλος βέλτιστον)¹⁵⁷. Shrneme-li tyto Aristotelovy myšlenky, můžeme konstatovat, že každý stav, tedy spánek i bdění, má svůj vlastní účel. Spánek je díky příjemnosti prospěšný při udržování a výživě živočichů. Během bdění je aktivní nejlepší účel – vnímání a myšlení.

Bdění (ἐγρήγορσις) je pro Aristotela stavem, během kterého konkrétní živočich či člověk vnímá a to buď vnější pohyby či pohyby

¹⁵³ ARISTOTELÉS. *Somn.* 2,455b16-26. Srov. *Phys.* II,8,198b10-199b33. Tento Aristotelův slavný výklad o čtyřech příčinách je velmi nejasný. Je to dáno skutečností, že výklad se dotýká pouze finální a eficientní příčiny. Finální příčinou je bdění, eficientní příčinou společný smysl. O další dvou příčinách (formální, materiální) se v textu vůbec nehovoří. Někteří komentátoři tvrdí, že materiální příčinu můžeme ztotožnit s fyziologickým popisem vzniku spánku, formální příčina je prý totožná s eficientní. Srov. GALLOP, David. *Aristotle On Sleep and Dreams*. s. 33-35, 127. LOWE, Malcolm. „Aristotle's *De Somno* and his theory of causes“. *Phronesis*, 23, 1978, s. 286-287. SPARGUE, Rosamond Kent. „Aristotle and the metaphysics of sleep“. *RM*, 31, No. 2, 1977, p. 230 – 241. ROSS, Sir William David (ed.). *Aristotle: Parva naturalia*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, Sandpiper Books Ltd., 2001. s. 39, 43. WIJSENBEK-WIJLER, Henriette. *Aristotle's concept of soul, sleep and dreams*. s. 185-187.

¹⁵⁴ ARISTOTELÉS. *Somn.* 2,455b20-22.

¹⁵⁵ ARISTOTELÉS. *Somn.* 2,455b22.

¹⁵⁶ ARISTOTELÉS. *Somn.* 2,455b22-23 (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 376).

¹⁵⁷ ARISTOTELÉS. *Somn.* 2,455b24-25.

uvnitř svého těla¹⁵⁸. Vnímání je skutečnou činností, protože duševní pohyb se děje prostřednictvím těla¹⁵⁹. Když je bdění určité vnímání a to se děje díky aktivitě smyslových ústrojí a se společným smyslem, nutně pak „*ústrojí, kterým se vnímá, je totožné s ústrojím, které působí, že bdící bdí a spící spí*“¹⁶⁰. O bdění a spánku Aristotelés říká, že jsou „*stavy společného smyslu*“ (κοινή δύναμις ἐστὶ πάθος)¹⁶¹.

Zbývá nám tedy stanovit, jaký je vztah mezi bděním a spánkem. Díky skutečnosti, že jsou oba stavy součástí společného smyslu a protože srdce je sídlem společného smyslu, jež má většina živočichů i člověk, bdění a spánek musí být k sobě navzájem opačnými (ἀντίκεινται) stavy. Spánek totiž, tvrdí Aristotelés, je „*jistým nedostatkem bdění*“ (στέρησις τις τῆς ἐγρηγόρσεως)¹⁶². Oba dva stavy, patřící společnému smyslu, jsou vzájemným způsobem díky nutnosti propojeny a provázány. Pokud má podle Aristotela živočich vnímání, nemůže být ani bez spánku, ani bez bdění¹⁶³. U všech ústrojí jež „*mají určitý přirozený úkol*“, se po určité době dostavuje nutně „*neschopnost k té činnosti, kdykoli překročí čas, po který mohou něco činit*“¹⁶⁴. Vnímání je pro Aristotela činností vnímajících smyslů a to konkrétně některých orgánů i ústrojí. Pokud se překročí určitá míra času během kterého můžeme nepřetržitě vnímat, dostavuje se nutně neschopnost k další činnosti těchto smyslových orgánů. Spánek je proto určitou „*neschopností pokračovat v činnosti*“, jistou „*vázaností a nehybností*“ (δεσμός καὶ ἀκίνησις)¹⁶⁵ společného smyslu, což je způsobeno „*nadměrným bděním*“¹⁶⁶. Žádný z obou stavů, ať už vnímání, bdění nebo spánek však nemůže trvat nepřetržitě. Po určitých časových intervalech

¹⁵⁸ ARISTOTELÉS. *Somn.* 1,454a1-4.

¹⁵⁹ ARISTOTELÉS. *Somn.* 1,454a8-10.

¹⁶⁰ ARISTOTELÉS. *Somn.* 1,454a5-7: ...ὅτι ᾧ περ αἰσθάνεται, τούτω καὶ ἐγρήγορε τὰ ἐγρηγορότα καὶ καθεύδει τὰ καθεύδοντα. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 372).

¹⁶¹ ARISTOTELÉS. *Somn.* 2,455a25-27, srov. 2,455b6-13.

¹⁶² ARISTOTELÉS. *Somn.* 1,453b26-27.

¹⁶³ ARISTOTELÉS. *Somn.* 1,454a19-24.

¹⁶⁴ ARISTOTELÉS. *Somn.* 1,454a26-28: ἔτι ὅσων ἔστι τι ἔργον κατὰ φύσιν, ὅταν ὑπερβάλλῃ τὸν χρόνον ὅσον δύναται τι ποιεῖν, ἀνάγκη ἀδυνατεῖν, οἷον τὰ ὄμματα ὀρῶντα, καὶ παύεσθαι τοῦτο ποιοῦντα,... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 372 – 373).

¹⁶⁵ ARISTOTELÉS. *Somn.* 1,454b10-11.

¹⁶⁶ ARISTOTELÉS. *Somn.* 1,454b4-5: εἰ οὖν τὸ τοιοῦτον πάθος ὕπνος, τοῦτο δ' ἐστὶν ἀδυναμία δι' ὑπερβολὴν τοῦ ἐγρηγορέναι,... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 373).

musí docházet k jejich střídání. Vždy však musí být jedna z protiv u živočicha přítomna a to nutně.

Nejvíce prostoru, jenž tvoří určitě nejzajímavější partii z celého pojednání *De somno et vigilia*, je věnováno fyziologickému popisu genesi a průběhu obou dějů. Během naší analýzy obou dějů, navážeme na náš předcházející stručný náčrt Aristotelových představ o fyziologických procesech (fungování srdce, plic, vyživování, dýchání). Do určité míry jej na některých místech i zpřesníme.

Spánek a bdění spolu^Yvyvolávají nadměrné proudění výparu do mozku, což vede k nutnosti rozdělení, čistění krve v srdci. Oba zmíněné děje jsou vyvolány potravou, jež se zpracovává trávením v žaludku. Potravu živočichové přijímají skrze ústa, shromažďuje se v žaludku. Prázdný žaludek je teplý, díky pohybu při zpracování potravy se stává studeným. Proto zde vznikají teplé výpary. Díky teplu (τὸ θερμὸν), které svou přirozeností směřuje vždy vzhůru¹⁶⁷, dochází ke stoupání výparů. „*Výpar při svém pohybu v těle stoupá ve velkém množství nahoru*“¹⁶⁸. Jednou z hlavních příčin spánku, je podle Aristotela „*tělesná látka*“, jež „*stoupá působením tepla cévami v hlavě*“¹⁶⁹. Při svém stoupání hlavou vzhůru výpar dospívá až do krajního místa v těle, mozku, nejchladnější části živočichů¹⁷⁰. Zde probíhá ochlazování výparů. „*Při vystupování tepla k mozku se nadbytečný výpar sráží v hlen*“ a „*jeho část, která přináší výživu, se zhušťuje, klesá níž a ochlazuje teplo*“¹⁷¹. Pokud ovšem došlo ke strávení většího množství potravy, vzniká velké množství stoupající látky, jež je znovu stlačována a proudí zpět dolů¹⁷². Při svém stoupání vzhůru do hlavy k mozku se tato tělesná látka „*zastavuje*“ (ἰστάμενον) a

¹⁶⁷ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,456b21-22.

¹⁶⁸ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,457a1: ...πολὸν φέρηται τὸ πνεῦμα ἄνω,... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 380).

¹⁶⁹ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,457b20-22: γίνεται γὰρ ὁ ὕπνος (...) τοῦ σωματώδους ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ θερμοῦ διὰ τῶν φλεβῶν πρὸς τὴν κεφαλὴν (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 382).

¹⁷⁰ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,457b29-458a10.

¹⁷¹ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,458a1-5: ...οὕτως ἐν τῇ ἀναφορᾷ τοῦ θερμοῦ τῇ πρὸς τὸν ἐγκέφαλον ἢ μὲν περιττωματικὴ ἀναθυμίασις εἰς φλέγμα συνίσταται (...) ἢ δὲ τρόφιμος καὶ μὴ νοσώδης καταφέρεται συνισταμένη καὶ καταψύχει τὸ θερμὸν. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 382).

¹⁷² ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,457b22-26.

„*působí pocit těžkosti a ospalost*“ (βαρύνει καὶ ποιεῖ νυστάζειν)¹⁷³. Zpětné klesání a odvádění tepla způsobuje spánku a proto živočich spí. Člověk, jediný vzpřímený živočich, při pozbývání tohoto tepla, které jej udržuje ve vzpřímené poloze, ztrácí vědomí. Proudění výparů nezpůsobuje jen spánek, ale zároveň vyvolává snové představy¹⁷⁴. Spánek, upřesňuje Aristotelés, se dostavuje nejčastěji po jídle, při únavě a po některých namáhavých činnostech. „*Námaha způsobuje v těle rozpouštění a rozpuštěná látka, pokud není studená, se tu chová jako nestrávená potrava*“¹⁷⁵. Podobným způsobem působí nejenom některé nemoci pocházející z nadbytku vlhka a tepla, jako např. horečka, ale také uspávací prostředky jako mandragora, mák, víno a jílek¹⁷⁶. O těch, kteří mají rádi spánek, říká Aristotelés, že nemají vidět cévy a mají je velmi úzké, „*takže vlhkost nestéká snadno dolů a nerozplývá se*“ (ὥστ' οὐ ῥάδιον διαρρεῖν κατιὸν τὸ ὑγρόν)¹⁷⁷. Stejnými milovníky spánku jsou i lidé trpasličí podoby a lidé s velkou hlavou. U takovýchto jedinců je tlak výparů vzhůru spolu s jejich vypařováním obzvláště silný.

Jak již bylo uvedeno, před samotným zpracováním potravy je prázdný žaludek teplý. Během trávicího procesu se pohybováním ochlazuje¹⁷⁸. Vznikají tak výpary a dochází k „*jistému soustředění tepla uvnitř těla*“ (σύννοδός τις τοῦ θερμοῦ εἴσω)¹⁷⁹. Soustředění tepla probíhá v srdeční krajině¹⁸⁰, okolo nejteplejšího orgánu v tělech živočichů. „*Protože krev po nové dávce výživy potřebuje ve zvýšené míře, aby byla rozdělena, dostavuje se spánek*“¹⁸¹. To je dáno rozmístěním krve v tělech živočichů i lidí. „*Nejjemnější a nejčistší je*

¹⁷³ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,456b26 (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 379).

¹⁷⁴ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,457b25-26.

¹⁷⁵ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,456b34-457a1: ὁ μὲν κόπος συντηκτικόν, τὸ δὲ σύντηγμα γίγνεται ὡσπερ τροφή ἄπεπτος, ἂν μὴ ψυχρὸν ᾖ. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 380).

¹⁷⁶ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,456b30.

¹⁷⁷ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,457a23-24 (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 380).

¹⁷⁸ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,457b9-12.

¹⁷⁹ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,457b1.

¹⁸⁰ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,458a10-12.

¹⁸¹ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,458a21-22: διὰ δὲ τὸ γίγνεσθαι ἀδιακριτώτερον τὸ αἷμα μετὰ τὴν τῆς τροφῆς προσφορὰν ὑπὸν γίγνεται,... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 383).

krev v hlavě, nejhustší a nejkalnější ve spodních částech těla“¹⁸².

Spánek trvá jen do té doby než dojde k rozdělení a očištění krve, to znamená „*dokud čistší krev nevystoupí nahoru a kalnější neklesne dolů*“¹⁸³. Samotný proces očišťování či rozdělování krve se děje v srdci, které má podle Aristotela tři komory¹⁸⁴. Prostřední komora je spojena s oběma ostatními. Obě z krajních komor přijímají krev, jedna z velké cévy, druhá z aorty. V prostřední komoře pak dochází k rozdělování a očišťování krve. Po očištění a oddělení čistší krve od tělesnější, dochází k procitnutí živočichů.

*„Procitnutí nastává, kdykoli se potrava stráví a množství tepla, nahromaděného předtím z celého okolí na malém prostoru, se opět rozšíří a kdykoliv se přítom oddělí tělesnější krev od krve čistší“*¹⁸⁵.

Procitnutí souvisí nejenom s očištěním krve. Dochází k němu také proto, že živočichové „*jsou zbaveni tíhy, která pocházela z potravy*“¹⁸⁶. Po procitnutí živočichové znovu nabývají vědomí, bdí a mohou obvyklým způsobem vnímat.

Závěrem se pokusíme shrnout, jaké základních fyziologické procesy probíhají v tělech živočichů. Nejdříve jsme pojednali o vyživovací mohutnosti. Pokračovali jsme krátkou odbočkou, ve které jsem ukázali jakým způsobem funguje srdce, plíce a k čemu slouží krev. O něco podrobnějším způsobem jsme popsali průběh dýchání a vyživování. Navázali jsme zkoumáním vztahu spánku a bdění. Nyní jsme již schopni odpovědět na dvě otázky, jež jsme si položili výše: Jaká je příčina spánku? Co je to spánek?

Na první otázku můžeme odpovědět takto. Příčinou spánku je odezva, jež „*vyvolává tělesná látka, když působením přirozeného tepla*

¹⁸² ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,458a13-15: ἔστι δὲ λεπτότατον μὲν αἷμα καὶ καθαρώτατον τὸ ἐν τῇ κεφαλῇ, παχύτατον δὲ καὶ θολερώτατον τὸ ἐν τοῖς κάτω μέρεσιν. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 383).

¹⁸³ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,458a10: ...ἂν διακριθῆ τοῦ αἵματος τὸ μὲν καθαρώτερον εἰς τὰ ἄνω, τὸ δὲ θολερώτερον εἰς τὰ κάτω (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 383).

¹⁸⁴ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,458a16-19.

¹⁸⁵ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,458a10-12: ἐγείρεται δ' ὅταν πεφθῆ καὶ κρατήσῃ ἡ συνεισμένη θερμότης ἐν ὀλίγῳ πολλῇ ἐκ τοῦ περιεστώτος, καὶ διακριθῆ τό τε σωματωδέστερον αἷμα καὶ τὸ καθαρώτερον. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 382).

¹⁸⁶ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,458a24-25: ...ἐγείρονται ἀπολυθέντα τοῦ ἐκ τῆς τροφῆς βάρους. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 383).

stoupá v těle vzhůru a hromadí se u prvního smyslového ústrojí“¹⁸⁷. Na druhou otázku následujícím způsobem. Spánek je jakési „strnutí prvního smyslového ústrojí, a to do té míry, že nemůže být činné“¹⁸⁸. Ke spánku dochází nutně „a jeho účelem je záchova; odpočinek totiž živočicha zachovává“¹⁸⁹.

2.2. Sny a síla našich představ

V tomto oddíle představíme Aristotelovo pojetí snů. Navážeme na náš předchozí rozbor pojednání *De somno et vigilia* (2.1.) a také na naši interpretaci smyslového vnímání a představivosti z první části (1.2.;1.4.). Cílem naší analýzy bude ukázat, co jsou to podle Aristotela sny, jak vznikají a co je způsobuje.

Již v naší interpretaci traktátu *De somno et vigilia* (2.1.) jsme se letmo zmínili o snech. Aristotelés v jedné pasáži tohoto pojednání říká, že „sen je jistým způsobem vjem“¹⁹⁰. Nic konkrétního a dalšího, kromě této a ještě jedné letmé zmínky o vznikání snových představ při prouděním výparů do mozku¹⁹¹, Aristotelés o snech v pojednání *De somno et vigilia* neříká. Problematice snů věnuje Aristotelés traktát *De insomniis*.

Pokud chceme pozoruhodně Aristotelovu chápání pojetí na snů, je žádoucí podrobit pojednání *De insomniis* důkladné interpretaci. V některých případech je velmi důležité pochopit směr Aristotelovy argumentační strategie. Aristotelés se nejprve pokouší odpovědět, v jaké části duše se sny objevují?; jsou sny stavem, afektem (πάθος) rozumové nebo vnímavé části duše? V úvodních partiích Aristotelés rámcově popisuje, k jakým událostem při snění obvykle např. vnímáme, H

¹⁸⁷ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,458a26-28: ...ή <ύπνος> [ύπò] τοῦ σωματώδους τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ συμφύτου θερμοῦ ἀντιπερίστασις ἀθρόως ἐπὶ τὸ πρῶτον αἰσθητήριον (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 383).

¹⁸⁸ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,458a28-29: ...ἔστι ὁ ὑπνος> τοῦ πρῶτου αἰσθητηρίου κατάληψις πρὸς τὸ μὴ δύνασθαι ἐνεργεῖν,... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 383).

¹⁸⁹ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,458a31-32: ...ἔνεκα <τέλος> δὲ σωτηρίας· σφίζει γὰρ ἢ ἀνάπαυσις. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 383).

¹⁹⁰ ARISTOTELÉS. *Somn.* 2,456a26: τὸ γὰρ ἐνύπνιον ἐστὶν αἴσθημα τρόπον τινὰ <φαντάσματος>. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 378).

¹⁹¹ ARISTOTELÉS. *Somn.* 3,457b22-26.

že se k nám něco blíží, jsme schopni určit, že je to člověk nebo kůň, zda je krásný či bílý¹⁹². Při tomto prvním intuitivním pohledu na problematiku snů Aristotelés také zjišťuje, že podobně jako při bdění obvykle vnímáme a na něco myslíme. Naše myšlenky se často zabývají nejenom samotnými snovými představami, jež se nám zjevují, ale během snů často přemýšlíme i o něčem jiném, nejenom o těchto představách. Oproti bdění je zde však podstatný rozdíl. Během bdění využíváme nejenom smyslového vnímání, ale hlavně myšlení, „*neboť o tom, co vnímáme, často také přemýšlíme*“¹⁹³. Při spánku je tomu však jinak, protože to, „*co ve snu myslíme, je projevem duševní mohutnosti pro - co to znamená?*“¹⁹⁴. Jsou tedy sny stavy mínění? Ne, nejsou a nejsou ani stavy myšlení. Ve které části se tedy objevují? Vzhledem k tomu, že sen je „*jak se zdá, druh představy*“¹⁹⁵ (φάντασμα τι φαίνεται εἶναι) ve spánku, proto „*snění náleží sice vnímací mohutnosti, ale jenom potud, pokud je mohutností představovací*“¹⁹⁶. Aristotelés tedy uspokojivým způsobem odpověděl na obě otázky vytyčené v úvodu pojednání. Sny se objevují ve vnímající části duše, jsou však stavy představivosti (φαντασία), jež je „*se smyslovou <částí> totožná, ale bytí každé z těchto mohutností je různé*“¹⁹⁷.

V další fázi svého zkoumání Aristotelés analyzuje vznik snových představ¹⁹⁸. Pro účel naší interpretace stručně připomeňme náš rozbor smyslového vnímání, který jsme provedli v první části (1.2.;1.4.). Vnější předměty, které jsou vně vnímajícího, afikují smyslová ústrojí. Působí pak svými typickými vlastnostmi přímo (u hmatu) nebo skrze prostředí (u zraku a sluchu je to vzduch i voda) na konkrétní smyslová ústrojí, jež je přijímají. V konkrétním smyslovém ústrojí vzniká vjem

¹⁹² ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 1,458b10-15.

¹⁹³ ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 1,458b16-17: περὶ οὗ γὰρ αἰσθανόμεθα, πολλάκις καὶ διανοούμεθα τι. (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda.* s. 383).

¹⁹⁴ ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 1,458b25: ...ὅτι ὁ <τὸ ἐν ὕπνῳ> ἐννοούμεν τῆ δόξῃ δοξάζομεν. (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda.* s. 385).

¹⁹⁵ ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 1,459a18-19.

¹⁹⁶ ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 1,459a21-22: ...φανερὸν ὅτι τοῦ αἰσθητικοῦ μὲν ἔστι τὸ ἐνυπνιάζειν, τούτου δ' ἢ φανταστικόν. (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda.* s. 386).

¹⁹⁷ ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 1,459a16: ...καὶ ἔστι μὲν τὸ αὐτὸ τῷ αἰσθητικῷ τὸ φανταστικόν, τὸ δ' εἶναι φανταστικῷ καὶ αἰσθητικῷ ἕτερον.... (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda.* s. 386).

¹⁹⁸ Výklady viz EVERSON, Stephen. *Aristotle on perception.* s. 153, 173 – 176. GALLOP, David. *Aristotle On Sleep and Dreams.* s. 22 – 28. MODRAK, Deborah K. W. *Aristotle: the power of perception.* s. 93 – 94. ROSS, Sir William David (ed.). *Aristotle: Parva naturalia.* s. 43.

(αἴσθημα). Získaný vjem bez látky pak příslušné smyslové ústrojí předává středu vnímání (αἰσθητικὴ μεσότης) či jinak společnému smyslu (κοινὴ αἴσθησις). Vjem (αἴσθημα) a vnímatelný tvar (αἰσθητὰ εἶδη) se za pomoci procesu představivosti (φαντασία) stává díky zpodobnění (ὁμοίωμα) obrazem (εἰκόν) nebo jinak představou (φάντασμα). Aristotelés při svém popisu geneze snových představ explicitně navazuje na svůj epistemologickým modelem smyslového vnímání ~~explicitně navazuje~~ a místy jej doplňuje. „Předměty smyslů H 27
v nás působí vjem, a to podle toho, kterému smyslovému ústrojí odpovídají“¹⁹⁹. Ovšem některé skutečnosti týkající se vnímání jsou v *De insomniis* popsány mnohem detailnějším způsobem. „Afekt“, způsobený předměty smyslů, „v ústrojích trvá nejen po tu dobu, pokud se vnímání uskutečňuje, nýbrž ještě i potom, když se vnímat přestalo“²⁰⁰. Takové stavy se dějí i v přírodě. Jako příklad podobného jevu uvádí Aristotelés vržené předměty. Jejich pohyb trvá ještě i poté, co je původní činitel uvedl do pohybu, ale již se jich nedotýká. „Proto je afekt ve smyslových ústrojích, nejen pokud vnímají, nýbrž i když jejich činnost přestala, a je pak v hloubi, tak i po obvodě“²⁰¹. Tento jev je podle Aristotela zřejmý ze zkušeností nepřetržitého vnímání předmětů po delší časový úsek. Když pak totiž naši pozornost vnímání zaměříme na něco jiného, provází nás i předchozí afekt. Stejný případ nastává, když se z pohledu do jasného slunce díváme do tmy. Dochází totiž k tomu, dodává Aristotelés, že nejsme schopni vidět nic pro pohyb způsobeným světlem v očích²⁰². K podobným jevům dochází také při pohledu na slunce či na nějaké lesklé předměty nebo pohybující se předměty, např. rychle tekoucí vodu řek. Při vnímání, a to nejenom u těchto úkazů, totiž

¹⁹⁹ ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 2,459a24-25: τὰ γὰρ αἰσθητὰ καθ' ἕκαστον αἰσθητήριον ἡμῶν ἐμποιοῦσιν αἴσθησιν,... (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda.* s. 386).

²⁰⁰ ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 2,459a26-28: ...καὶ τὸ γινόμενον ὑπ' αὐτῶν πάθος οὐ μόνον ἐνυπάρχει ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις ἐνεργουσῶν τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ καὶ ἀπελθουσῶν. (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda.* s. 387).

²⁰¹ ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 2,459b5-7: διὸ τὸ πάθος ἐστὶν οὐ μόνον ἐν αἰσθανομένοις τοῖς αἰσθητηρίοις, ἀλλὰ καὶ ἐν πεπαισμένοις, καὶ ἐν βάθει καὶ ἐπιπολῆς. (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda.* s. 387).
Smyslovým ústrojím „v hloubi“ rozumí Aristotelés společný smysl, srdce. Výrazem „po obvodě“ jsou zde myšlena ostatní smyslová ústrojí pěti smyslů. ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda.* s. 475. ARISTOTELEÉS. *Parva Naturalia III. De insomniis. De divinatione per somnum.* s. 162-163. ROSS, Sir William David (ed.). *Aristotle: De anima.* s. 271. WIJSENBEEK-WIJLER, Henriette. *Aristotle's concept of soul, sleep and dreams.* s. 219.

²⁰² ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 2,459b7-22.

„i po vzdálení vnějšího předmětu smyslů jeho vjem trvá a může být dále vnímán“²⁰³. To, že v nás vjemy nadále zůstávají přítomné, má zásadní význam pro sny.

V této chvíli se nejprve podrobněji podíváme na fyziologické procesy, které způsobují vznik snových představ. Pohyby (κινήσεις), způsobující vjemy vznikají „nejen během bdění, ale i tehdy, kdykoli nastane stav, jež nazýváme spánkem, ba tehdy ještě ve větší míře“²⁰⁴. Během dne, kdy jsou aktivní všechny smysly a rozum, jsou některé slabší pohyby (κινήσεις) zatlačovány (έκκρούονται) silnějšími. Když nastane noc, dochází k opačnému jevu. To je podle Aristotela způsobeno tím, že v noci bývá slabší vítr a vzduch je proto klidný²⁰⁵:

„Ale v noci, kdy jednotlivé smysly jsou v nečinnosti a ani nemohou být činné, což způsobuje zpětné proudění tepla z vnějších částí těla dovnitř, jdou ony pohyby ke zdroji smyslového vnímání a stávají se patrnými, jakmile ustane neklid bdělého stavu“²⁰⁶.

Protože k tomuto procesu dochází během spánku, budeme naši interpretaci místy doplňovat dřívější analýzou spánku z minulého oddílu (2.1.). Při trávení dochází ke vzniku teplých výparů, které svou přirozeností směřují vzhůru a svým prouděním značným způsobem ovlivňují pohyby. Ty, pokud jsou dost silné si „zachovávají svoji podobu, ale často se také působením protivného nárazu rozplývají v jiné tvary“²⁰⁷. K tomu dochází nejčastěji po jídle. Protože teplo z potravy uvolňuje velmi silné výpary, vznikají silné vnitřní pohyby a neklid. Při zpětném pochodu do centra smyslového vnímání bývají totiž

²⁰³ ARISTOTELÉS. *Insomn.* 2,460b2-3: ...ὅτι καὶ ἀπελθόντος τοῦ θύραθεν αἰσθητοῦ ἐμμένει τὰ αἰσθήματα αἰσθητὰ ὄντα,... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 389). Aristotelés rovněž uvádí, že nejenom zrak podléhá změnám způsobeným pohyby vzduchu. Zrak totiž současně protipůsobí na svůj předmět (460a24-26). Tento jev popisuje např. na nových zrcadlech, jež ztrácejí svůj lesk a jsou zastřena kravanou mlhou, pokud se ně dívají menstrující ženy (459b23-460a3).

²⁰⁴ ARISTOTELÉS. *Insomn.* 3,460b28-32: ...ὅτι οὐ μόνον ἐγρηγορότων αἱ κινήσεις αἱ ἀπὸ τῶν αἰσθημάτων γινόμεναι (...) ἀλλὰ καὶ ὅταν γένηται τὸ πάθος τοῦτο ὃ καλεῖται ὕπνος, καὶ μᾶλλον τότε φαίνονται.. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 390).

²⁰⁵ ARISTOTELÉS. *Div.* 2, 464a14-15.

²⁰⁶ ARISTOTELÉS. *Insomn.* 3,461a3-8: νύκτωρ δὲ δι' ἀργίαν τῶν κατὰ μόριον αἰσθήσεων καὶ ἀδυναμίαν τοῦ ἐνεργεῖν, διὰ τὸ ἐκ τῶν ἔξω εἰς τὸ ἐντὸς γίνεσθαι τὴν τοῦ θερμοῦ παλίρροιαν, ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰσθήσεως καταφέρονται καὶ γίνονται φανεραὶ καθισταμένης τῆς ταραχῆς. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 390). Srov. *EN I*,13,1102a28-1102b10.

²⁰⁷ ARISTOTELÉS. *Insomn.* 3,461a10-11: ...πολλάκις <τὴν κίνησιν γίνεσθαι> μὲν ὁμοίως, πολλάκις δὲ διαλυομένης εἰς ἄλλα σχήματα διὰ τὴν ἀντίκρουσιν. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 390).

„*představy a zbylé pohyby, které mají svůj původ ve smyslových vjemech*“²⁰⁸ často potlačovány těmito silnějšími vnitřními pohyby, pocházejícími z výparů trávicího procesu. Lidem se tak ve snech zjevují zmatená vidění a prchavé sny, jako např. melancholikům, lidem trpícím horečkou a těm kteří se opili vínem²⁰⁹. Žádné sny nemají po jídle mladí lidé a malé děti.

Během spánku dochází rovněž k soustředění tepla v srdeční krajině okolo srdce:

„*Kdykoli totiž spíme, sestupuje většina krve ke svému východisku, a tím se sem dostávají i pohyby, které jsou v ní, jedny v možnosti, druhé ve skutečnosti, obsaženy. Děje se to tak, že při určitém pohybu krve se objevuje i určitý pohyb smyslů*“²¹⁰.

Nashromážděné teplo a kalná krev v srdeční krajině se musí očistit. K rozdělení krve dochází během spánku. Samotný proces očišťování probíhá v srdci, konkrétně v jeho prostřední komoře. Po očištění či rozdělení krve se nám zdají silné sny:

„*Jestliže se však u krevnatých živočichů uklidní a rozdělí krev, pak pohyb, který má svůj původ ve vjemu jak jej podávají jednotlivá smyslová ústrojí, zůstává zachován a vyvolává silné sny; působí, že se spící bytosti něco zjevuje a že se jí pro podráždění od zraku zdá, že něco vidí, a pro podráždění od sluchu, že něco slyší. A podobně je to s dráždivými pohyby, které pocházejí od ostatních smyslových ústrojí*“²¹¹.

Po analýze fyziologického procesu geneze snů, se nyní vraťme k analýze vzniku snových představ. Jak jsme v předcházejícím rozboru viděli, sny vznikají zpětným pohybem vjemů z vnějších smyslových

²⁰⁸ ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 3,461a18-19: ...τὰ φαντάσματα καὶ αἱ ὑπόλοιποι κινήσεις αἱ συμβαίνουσαι ἀπὸ τῶν αἰσθημάτων... (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda.* s. 391).

²⁰⁹ ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 3,461a14-23.

²¹⁰ ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 3,461b11-14: ὅταν γὰρ καθεύδῃ, κατιόντος τοῦ πλείστου αἵματος ἐπὶ τὴν ἀρχὴν συγκατέρχονται αἱ ἐνοῦσαι κινήσεις, αἱ μὲν δυνάμει αἱ δὲ ἐνεργείᾳ. οὕτω δ' ἔχουσιν ὥστε ἐν τῇ κινήσει τηδὶ ἢδε ἐπιπολάσει ἐξ αὐτοῦ ἢ κινήσεις... (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda.* s. 392).

²¹¹ ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 3,461a25-30: καθισταμένου δὲ καὶ διακρινομένου τοῦ αἵματος ἐν τοῖς ἐνάιμοις, σφρομένη τῶν αἰσθημάτων ἢ κινήσεις ἀφ' ἐκάστου τῶν αἰσθητηρίων εἰρόμενά τε ποιεῖ τὰ ἐνύπνια, καὶ φαίνεσθαι τι καὶ δοκεῖν διὰ μὲν τὰ ἀπὸ τῆς ὄψεως καταφερόμενα ὄρα, διὰ δὲ τὰ ἀπὸ τῆς ἀκοῆς ἀκούειν, ὁμοιοτρόπως δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων αἰσθητηρίων· (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda.* s. 391).

ústrojí do sídla společného smyslu, tedy srdce. Zde dochází během spánku k procesu podobnému smyslovému vnímání během bdění (1.2.;1.4.). Stejně jako při smyslovém vnímání předmětu během bdění se i ve spánku vjem (αἴσθημα) a vnímatelný tvar (αἰσθητὰ εἶδη) za pomoci procesu představivosti (φαντασία) stává díky zpodobnění (ὁμοιωµα) obrazem (εἰκόν), představou (φάντασμα). Během spánku tedy dochází k tomu, že se nám díky představivosti (φαντασία) zobrazují snové představy předmětů, jež se podobají dříve vnímaným předmětům. Abychom dokázali vysvětlit tuto skutečnost, budeme muset určit statut snových představ.

Musíme se opětovně vrátit k rozboru smyslového vnímání a podrobit ho podrobnější analýze. Existují totiž případy, kdy během vnímání dochází k zvláštním situacím – nejsme si jisti, co vlastně vnímáme. A to přesto, že Aristotelés o vjemech ~~Aristotelés~~, že jsou (7 mlá (3)) vždy pravdivé anebo co nejméně klamné²¹². Na tuto nejistotu týkající se našich smyslů Aristotelés několikrát upozorňuje²¹³. Jedná se o slavný příklad s vnímáním slunce. Kdykoli vnímáme Slunce, říká Aristotelés, jeví se nám široké jednu stopu, i když víme, že je větší než Země. Čím je to způsobeno? Naše smyslové vnímání dokáže vnímat všechny velikosti, ovšem ne všechny, zdůrazňuje Aristotelés, se nám „jeví tak veliké, jak jsou ve skutečnosti“²¹⁴. „Příčinou těchto jevů je to, že nejvyšší složka duše nesoudí podle téže mohutnosti jako ta složka, jíž jsou vyvolávány představy“²¹⁵. Vnímáme tedy pravdivý smyslový vjem (αἴσθημα). Díky představivosti (φαντασία) a procesu zpodobnění (ὁμοιωµα) se stává obrazem (εἰκόν), představou (φάντασμα). Oproti smyslovým vjemům „však bývají představy většinou klamné“²¹⁶.
Dochází tedy ke klamům:

²¹² ARISTOTELÉS. *An.* III,3,427b11-12; III,3,428b18-19.

²¹³ Srov. ARISTOTELÉS. *An.* III,3, 428a12-16; III,3,428b2-4.; *Sens.* 7,448b13-15; *Insomn.* 1,458b28-29; 2,460b18-20.

²¹⁴ ARISTOTELÉS. *Sens.* 7,448b12-13: ἅπαντα <μέγεθα> μὲν οὖν αἰσθητὰ ἐστίν, ἀλλ' οὐ φαίνεται ὅσα ἐστίν. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 356).

²¹⁵ ARISTOTELÉS. *Insomn.* 2,460b16-18: αἴτιον δὲ τοῦ συμβαίνειν ταῦτα τὸ μὴ κατὰ τὴν αὐτὴν δύναμιν κρίνειν τὸ τε κύριον καὶ ᾧ τὰ φαντάσματα γίνονται.. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 389).

²¹⁶ ARISTOTELÉS. *An.* III,3,428a12: ...αἱ δὲ φαντασῖαι γίνονται αἱ πλείους ψευδεῖς. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 260).

„Klam má příčinu v tom, že jakýkoli jev se nám může ukázat nejen tehdy, když příslušný předmět dráždí smysl, nýbrž i tehdy, když se smysl sám dostává do takového pohybu, jaký bývá působen tímto předmětem“²¹⁷.

Protože je během spánku vyřazeno z činnosti jak smyslové vnímání, tak intelektuální myšlení, „spící člověk podléhá klamu pro spánek, pro pohyb smyslových ústrojí a pro ostatní pochody, které při tom souvisejí se smysly“²¹⁸. Díky zpětnému pohybu vjemů a představ do sídla společného smyslu dochází k znovuobjevování představ. Představy se podobají opravdovému vjemu a zdají se být jím samotným²¹⁹. Díky zpodobnění (ὁμοίωμα) zpětně proudících smyslových vjemů (αἰσθήματα) v představách (φαντάσματα) dochází ke snění. Během spánku totiž spící vnímá představu (φάντασμα) toho, „co má jen malou podobnost s nějakou věcí“, (ὥστε τὸ μικρὰν ἔχον ὁμοιότητα) ovšem jeví se mu jako věc sama²²⁰. „Síla spánku je tak veliká, že tento klam nepozoruje“²²¹.

Cílem tohoto oddílu byla podrobná analýza podstaty a geneze snů. Sny, jak jsme ukázali, pokládá Arisotelés za snové představy, které se jeví ve spánku. Snové představy vznikají díky nashromáždění tepla v srdeční krajině během spánku, kdy dochází k zpětnému chodu pohybů (κινήσεις) do sídla společného smyslu (κοινή αἴσθησις). Snové představy jsou závislé na zpodobnění (ὁμοίωμα) smyslových vjemů (αἰσθήματα) a vznikají díky představivosti (φαντασία). V průběhu snění se nám ve snových představách nejeví skutečná jsoucna či předměty, ale smyslové klamy. Během spánku jsme klamáni silou našich představ.

²¹⁷ ARISTOTELÉS. *Insomn.* 2,460b22-25: τοῦ δὲ διεψεῦσθαι αἴτιον ὅτι οὐ μόνον τοῦ αἰσθητοῦ κινουόντος φαίνεται ἀδήποτε, ἀλλὰ καὶ τῆς αἰσθήσεως κινουμένης αὐτῆς, ἐὰν ὡσαύτως κινήται ὡσπερ καὶ ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ· (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 390).

²¹⁸ ARISTOTELÉS. *Insomn.* 3,461b8-10: ...οὕτως ὁ καθεὺδων διὰ τὸν ὕπνον καὶ τὸ κινεῖσθαι τὰ αἰσθητήρια καὶ τὰλλα τὰ συμβαίνοντα περὶ τὴν αἴσθησιν,... (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda.* s. 391-392).

²¹⁹ ARISTOTELÉS. *Insomn.* 3,461b21-26.

²²⁰ ARISTOTELÉS. *Insomn.* 3,461b10-11.

²²¹ ARISTOTELÉS. *Insomn.* 3,461b29-30: καὶ τοσαύτη τοῦ ὕπνου ἡ δύναμις ὥστε ποιεῖν τοῦτο λανθάνειν. (s. 46-47).

2.3. Věštění ze snů, sny a jejich výklad

Věštěním ze snů (mantikou) a problematikou výkladu snů se Aristotelés podrobnějším způsobem zabývá v pojednání *De divinatione per somnum*. Záměrem tohoto oddílu bude snaha nejprve ukázat, jakým způsobem se sny vztahují ke skutečným událostem a proč v některých případech jsou i nejsou příčinami jistých událostí a dějů. Následovat bude naše analýza předvídání snů. Zároveň s touto analýzou se pokusíme upozornit na ty jedince, jež mají dle Aristotela nejlepší dispozice k této činnosti. Závěrem se krátce zmíníme o věšteckých snech a o způsobu výkladu snů.

Začátek pojednání je poznamenán Aristotelovými silnými pochybnostmi týkající se věštění. Aristotelés váhá, zda-li se má věštěním, tedy dějem vycházejícího ze snů, vůbec zabývat. Vzhledem k názoru většiny lidí soudících, že ve snech k nám přicházejí jistá znamení, je třeba považovat fakt věštění ze snů za přesvědčivý a to díky jejich zkušenosti²²². Pochybnosti jsou však dle Aristotela vyvolány hlavně tím, že neexistuje žádné rozumné vysvětlení těchto úkazů. Pokud bychom předpokládali, že sny sesílá nějaké božstvo (θεόν), zdá se to být nerozumné a divné hlavně proto, že „sny nejsou sesílány lidem nejlepším a nejrozumnějším, nýbrž kdekomu“²²³. Bude nejprve nutné zjistit, zda-li jsou sny buď příčinou (αἴτια) dějů a událostí, či jejich příznakem (σημεῖον) nebo se s událostmi nahodile shodují (συμπτώματα).

Při bdění a činnosti smyslového vnímání v nás vznikají pohyby a některých z nich si nejsme schopni všimnout, pro jejich slabou intenzitu. Během spánku, po nashromáždění tepla v srdeční krajině, dochází k zpětnému chodu těchto pohybů (κινήσεις) do sídla společného smyslu, kde tyto vjemy vyvolávají snové představy:

„Domníváme se totiž, že se blýská a hřmí, zaslechne-li naše ucho pouze slabý zvuk, a myslíme, že ochutnáváme med a sladké věci, spolkneme-li trochu

²²² ARISTOTELÉS. *Div.* 1,462b14-17.

²²³ ARISTOTELÉS. *Div.* 1,462b21-22: ...καὶ τὸ μὴ τοῖς βελτίστοις καὶ φρονιμωτάτοις ἀλλὰ τοῖς τυχοῦσι πέμπειν ἄτοπον. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 395).

hlenu, a že procházíme ohněm a rozpalujeme se, zahřívají-li se trochu některé údy“²²⁴.

Po probuzení se však můžeme přesvědčit o pravém stavu věcí. Ovšem pohyby vjemů mohou mít dle Aristotela i jistou nosnou informaci. „*Tak tedy je možné*“, říká Aristotelés, „*že některé sny bývají příznaky a příčinami dějů*“²²⁵. Sny nás mohou upozornit např. na určitý příznak (σημεῖον) některých dějů, jako je třeba nemoc a další tělesné stavy, jež mohou být teprve ve svém zrodu²²⁶. Vzhledem k tomu, že během bdění jsou tyto pohyby pro nás nepovšimnutelné, během spánku, kdy se vracíme ke zdroji tepla, zesilují svou intenzitu a stávají se pro nás viditelnými. „*Tyto počátky se tedy zřejmě musí projevit ve spánku dříve než v bdělém stavu*“²²⁷. Sny mohou být rovněž i příčinou (αἴτια) některých dějů. Dochází k tomu např. když se chystáme něco dělat nebo jsme již něco udělali. Ve snech se tím pak také zabýváme a nebo v této činnosti pokračujeme²²⁸. Příčina (αἴτια) těchto jevů je podle Aristotela v tom, že „*cesta pro pohyb snu byla již připravena počátečními pohyby během dne*“²²⁹, případně některé myšlenky týkající se určitých činností byly předem připraveny ve snových představách. Avšak ne všechny sny jsou takové. „*Mnoho snů se však podobá jevům, které se jen nahodile shodují s průběhem událostí, zvláště všechny sny neobvyklé a takové jejichž splnění nemá svůj počátek v moci spícího člověka*“²³⁰.

Viděli jsme, jak Aristotelés připouští všechny tři možnosti týkající snů. Mohou být jak příčinou (αἴτια), resp. příčinami dějů a událostí, pokud se např. k určité činnosti chystáme nebo jsme se jí již zabývali. Pohyby ze dne připravily cestu pro snové představy během spánku nebo

²²⁴ ARISTOTELÉS. *Div.* 1,463a12-17: οἴονται γὰρ κεραυνοῦσθαι καὶ βροντᾶσθαι μικρῶν ἤχων ἐν τοῖς ὡσὶ γινομένων, καὶ μέλιτος καὶ γλυκέων χυμῶν ἀπολαύειν ἀκαριαίου φλέγματος καταρρέοντος, καὶ βαδίσειν διὰ πυρὸς καὶ θερμαίνεσθαι σφόδρα μικρᾶς θερμασίας περὶ τινὰ μέρη γινομένης, ἐπεχειρομένοις δὲ ταῦτα φανερὰ τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον· (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 396).

²²⁵ ARISTOTELÉS. *Div.* 1,463a30-31: οὕτω μὲν οὖν ἐνδέχεται τῶν ἐνυπνίων ἔνια καὶ σημεῖα καὶ αἴτια εἶναι. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 397).

²²⁶ ARISTOTELÉS. *Div.* 1,463a17-20.

²²⁷ ARISTOTELÉS. *Div.* 1,463a20-21: φανερόν οὖν ὅτι ταῦτα ἀναγκαῖον ἐν τοῖς ὕπνοις εἶναι καταφανῆ μάλλον ἢ ἐν τῷ ἐγρηγορέναι. (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 396).

²²⁸ ARISTOTELÉS. *Div.* 1,463a23-31.

²²⁹ ARISTOTELÉS. *Div.* 1,463a26-27: ...προωδοποιημένη τυγχάνει ἡ κίνησις ἀπὸ τῶν μεθ' ἡμέραν ἄρχῶν (ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. s. 397).

²³⁰ ARISTOTELÉS. *Div.* 1,463a31-463b2: τὰ <ἐνύπνια> δὲ πολλὰ συμπτώμασιν ἔοικε, μάλιστα δὲ τὰ τε ὑπερβατὰ πάντα καὶ ὧν μὴ ἐν αὐτοῖς ἡ ἀρχή... (s. 50).

ve snových představách byly připraveny myšlenky týkající se určitých denních činností. Příznakem (σημείον), resp. příznaky jsou sny tehdy, když zesilují intenzitu pohybů, které nejsme s to nebo nechceme vnímat během bdění. Sny se nahodile shodují (συμπτώμα) se skutečnými událostmi podobně jako v případech, „když se někomu přihodí něco, na co se náhodou upamatovává“²³¹.

Po tomto Aristotelově zkoumání vztahu snů ke skutečným událostem, přejdeme již k popisu věštění ze snů a jejich výkladu. Aristotelés se v pojednání *De divinatione per somnum* pouze letmo zmiňuje o věštění ze snů. Zajímá se však hlavně o osoby, které mají tuto schopnost. Větší pozornost je věnována výkladu snů. V naší analýze se pokusíme podrobnějším způsobem přiblížit postup dobrého vykladače snů.

K věštění ze snů dochází během spánku. Opět zde navážeme na naši interpretaci spánku a snových představ z minulých oddílů (2.1.;2.2.). V průběhu spánku, díky shromažďování tepla v srdeční krajině, dochází k zpětnému návratu pohybů (κινήσεις) z vnějších smyslových orgánů do sídla společného smyslu, srdce. „Tyto pohyby pak působí představy, z nichž předvídáme budoucnost“²³². Věštecké sny mají většinou obyčejní lidé, ale zvláště dobří známí si dokáží navzájem předvídat budoucnost. Díky vzájemné obeznámenosti se nejenom „hned vzájemně poznávají a postřehují“, ale mnohem citlivěji „vnímají navzájem i své pohyby“²³³. U lidí, jež předvídají budoucnost a mají tak významné sny můžeme pozorovat, že „bývají zcela obyčejní“ (εὐτελεις ἄνθρωποι εἰσι)²³⁴ a tak „budoucnost může předvídat kdokoli“²³⁵. Předvídat budoucnost dokáží zvláště dobře lidé s povídavou povahou a melancholici. Díky jejich povaze „v nich probíhá mnoho rozmanitých pohybů“ a tak „připadnou i na taková vidění, která

- kila' a v henti
tak to ?

²³¹ ARISTOTELÉS, *Div.* 1,463b4-5: ...ὅταν μεμνημένῳ τινὶ περὶ τινος τυχῆ τοῦτο γιγνόμενον (ARISTOTELÉS, *Člověk a příroda*, s. 397).

²³² ARISTOTELÉS, *Div.* 2,464a17-19: αὐταὶ δ' αἱ κινήσεις φαντάσματα ποιοῦσιν, ἐξ ὧν προορῶσι τὰ μέλλοντα... (ARISTOTELÉS, *Člověk a příroda*, s. 399).

²³³ ARISTOTELÉS, *Div.* 2,464a30-31: ...τάχιστα γνωρίζουσι καὶ αἰσθάνονται, οὕτω καὶ τῶν κινήσεων (ARISTOTELÉS, *Člověk a příroda*, s. 399).

²³⁴ ARISTOTELÉS, *Div.* 2,463b115-16 (ARISTOTELÉS, *Člověk a příroda*, s. 397).

²³⁵ ARISTOTELÉS, *Div.* 2,464a22: οὕτω δ' εἰκὸς τοὺς τυχόντας προορᾶν (ARISTOTELÉS, *Člověk a příroda*, s. 399).

odpovídají průběhu události“²³⁶. Melancholikové totiž díky své povaze „vystihují ve spánku snadno budoucí děje pro prudkost svých představ jako střelci, jejichž šíp z dálky dosáhne cíle“²³⁷. Jejich mysl je snadno náchylná ke změnám a proto si dokáží rychle představovat to, co po sobě následuje. Síla jejich představ, je natolik mohutná, že díky své přirozené prudkosti a síle není zatlačena jinými pohyby.

Na závěr se podíváme na Aristotelův výklad snů. Aristotelés věnuje výkladu snů závěrečný passus pojednání *De divinatione per somnum*. Vzhledem k významu celé pasáže si ji zde uveďme celou:

„Nejlepším vykladačem snů je ten, kdo má schopnost pozorovat podobnosti. (...) Slovem ‚podobnosti‘ tu míním že představy, (...) lze přirovnat k obrazům ve vodě. Je-li tam pohyb příliš silný, pak zrcadlení neodpovídá daným předmětům a obrazy se už vůbec nepodobají skutečnosti. K obratnému vysvětlení toho, co se na hladině zrcadlí, patří zajisté schopnost rychle rozeznat a obsáhnout pohledem rozptýlené a pokřivené části obrazu; to umožňuje určit, že se tu zrcadlí člověk nebo kůň nebo cokoli jiného. A tak i v našem případě je dobrým vykladačem snů ten, kdo je schopen takto postupovat, protože vnitřní pohyb ruší jasnost snu“²³⁸.

Umění pozorovat podobnosti ve snech je dáno jistou technickou vyspělostí vykladače snů²³⁹. Ten musí před samotným výkladem pozorným a přesným způsobem zachytit a zapamatovat si všechny obrazy snových představ. Aristotelés na tomto místě přirovnává zobrazování snových představ k obrazům na vodní hladině. Pokud je síla vnitřních pohybů příliš silná nebo když je člověk ve stavu silného rozrušení²⁴⁰, jsou obrazy snových představ nejasné, zdeformované. Mají

²³⁶ ARISTOTELEÉS. *Div.* 2,463b18-20: διὰ γὰρ τὸ πολλὰ καὶ παντοδαπὰ κινεῖσθαι ἐπιτυχάνουσιν ὁμοίοις θεωρήμασιν, ἐπιτυχεῖς ὄντες ἐν τούτοις... (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda*. s. 398).

²³⁷ ARISTOTELEÉS. *Div.* 2,464a32-33: οἱ δὲ μελαγχολικοὶ διὰ τὸ σφοδρὸν, ὥσπερ βάλλοντες πόρρωθεν, εὐστοχοὶ εἰσιν,... (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda*. s. 399).

²³⁸ ARISTOTELEÉS. *Div.* 2,465b5-16: τεχνικώτατος δ' ἐστὶ κριτῆς ἐνυπνίων ὅστις δύναται τὰς ὁμοιότητας θεωρεῖν: (...) ὅτι παραπλήσια συμβαίνει τὰ φαντάσματα τοῖς ἐν τοῖς ὕδασι εἰδώλοις, καθάπερ καὶ πρότερον εἶπομεν. ἐκεῖ δέ, ἂν πολλὴ γίγνηται ἡ κίνησις, οὐδὲν ὁμοία γίνεται ἡ ἔμφρασις καὶ τὰ εἶδωλα τοῖς ἀληθινοῖς. δεινὸς δὴ τὰς ἐμφάσεις κρίνειν εἴη ἂν ὁ δυνάμενος ταχὺ διαισθάνεσθαι καὶ συνορᾶν τὰ διαπεφορημένα καὶ διεστραμμένα τῶν εἰδῶλων, ὅτι ἐστὶν ἀνθρώπου ἢ ἵππου ἢ ὄτουδι- ποτε, κάκει δὴ ὁμοίως τί δύναται τὸ ἐνύπνιον τοῦτο. ἢ γὰρ κίνησις ἐκκόπτει τὴν εὐθυοειρίαν. (ARISTOTELEÉS. *Člověk a příroda*. s. 400).

²³⁹ K některým výkladům této pasáže GALLOP, David. *Aristotle On Sleep and Dreams*. s. 16, 170-171. EVERSON, Stephen. *Aristotle on perception*. s. 219 – 221. WIJSENBEK-WIJLER, Henriette. *Aristotle's concept of soul, sleep and dreams*. s. 232 – 233.

²⁴⁰ ARISTOTELEÉS. *Insomn.* 2,460b2-5.

pak velmi málo společného se skutečnými předměty, tj. jejich podobnost se skutečnými předměty či jsoucnými je minimální. Pozorování podobností se provádí následujícím způsobem:

„Podobnost se musí pozorovat u toho, co náleží různým rodům, takto: jako se má jedno k druhému, tak se má jiné k jinému např. vědění k věditelnému, tak vnímání k vnímatelnému; (...) A tu je především třeba cvičit se v rodech, které jsou od sebe daleko vzdáleny; neboť u ostatních budeme moci snadněji poznat to, co je podobné“²⁴¹.

Po přesném zmapování snových obrazů musí vykladač snů zpodobněné snové představy „překládat“. Představy (φαντάσματα) totiž zpodobňují (ὁμοιώμα) smyslové vjemy (αἰσθήματα) určitých skutečně existujících předmětů či jsoucen. Ty byly např. během bdění zatlačeny díky své nepřilíživé afekci a během spánku se svým zpětným pohybem dostaly do sídla společného smyslu a vyvolaly zde snové představy. Úkolem vykladače snů je tedy správným způsobem přiřadit obraz snové představy ke smyslovému vjemu, jež byl vyvolán pohybem při vnímání určitého skutečného předmětu. Cílem výkladače snů je nejenom přesné a podrobné zachycení snových představ, ale zvláště jejich přiřazení ke skutečně existujícím předmětům.

Závěrem uvedeme zásadní připomínku k Aristotelovu pojetí snů. Naše poznámka se týká vzájemného vztahu traktátů *De somno et vigilia* a *De insomniis*. V pojednání *De somno et vigilia* se tvrdí, že během spánku je činnost smyslového vnímání i intelektu neaktivní. V *De insomniis* se vznik snů, tj. snových představ, připisuje představivosti (φαντασία). Představivost, jež je součástí společného smyslu, by měla být v noci neaktivní. Jakým způsobem snové představy během spánku vnímáme? Na tuto zásadní a pádnou námitku není Aristotelés schopen podat relevantní a uspokojivou odpověď²⁴².

²⁴¹ ARISTOTELEÉS. *Top.* 1,17,108a7-14: Τὴν δὲ ὁμοιότητα σκεπτέον ἐπὶ τε τῶν ἐν ἑτέροις γένεσιν, ὡς ἕτερον πρὸς ἕτερον τι, οὕτως ἄλλο πρὸς ἄλλο (οἷον ὡς ἐπιστήμη πρὸς ἐπιστητόν, οὕτως αἴσθησις πρὸς αἰσθητόν), (...) μάλιστα δ' ἐν τοῖς πολλοῖς διεστῶσι γυμνάζεσθαι δεῖ· ῥᾶον γὰρ ἐπὶ τῶν λοιπῶν δυνησόμεθα τὰ ὅμοια συνορᾶν. (ARISTOTELEÉS. *Topiky*. s. 42)

²⁴² GALLOP, David. *Aristotle On Sleep and Dreams*. s. 20-21: „For the account of sleep given in the *De Somno* creates some difficulty for understanding dreams in the terms that Aristotle takes over from ordinary belief. If dreaming is taken to be a mode of perceptual awareness during sleep, yet is defined as a state of perceptual

Závěr

V úvodní partii jsme se pokusili velmi stručným způsobem nastínit jistý diskurs, tradici pojetí snů, jejíž součástí je sám Aristotelés. Zmínili jsme pojetí snů u presokratiků a Platóna. Aristotelés je součástí tradice, která pokládá sny za něco daimonského. Racionálním způsobem však vykládá jejich původ. Sny nám nesesílají bohové, ale je to jistý druh představ. Způsobují je smyslové vjemy a pohyby, které se během spánku navracejí do centra společného smyslu a zde jsou díky představivosti vyvolány snové představy.

V prvním oddíle jsme podali analýzu rámce Aristotelovy psychologie. Duši Aristotelés definuje jako první skutečnost přírodního těla mající v možnosti život. Po definici duše jsme přešli k interpretaci mohutností duše. Smyslovou mohutnost neboli vnímání, považuje Aristotelés za počátek samotného života živočichů. Z metafyzického hlediska je vnímání pouze mohutností ($\deltaύναμις$), změnou kvality či jistý druh trpnosti spočívající v dráždění a v trpných pohybech. Podrobnějším způsobem jsme pak popsali vznik smyslového vnímání, během něhož vzniká vjem ($\alphaἴσθημα$). Zmínili jsme se také o předmětech smyslů. Navázali jsme analýzou společného smyslu a představivosti, jež představují klíčové místo Aristotelovy epistemologie. Pokračovali jsme analýzou intelektu, poznání a schopnosti myšlení. V závěrečné poznámce k prvnímu oddílu jsme se pokusili shrnout Aristotelovu epistemologii, jak přímo od vnímání konkrétního jsoucna vznikne náš soud. Rovněž jsme zdůraznili důležitou funkci představivosti ($\φαντασία$). Představivost se nejprve zpodobňuje ($ὁμοίωμα$) jednotlivým smyslovým vjemům ($\alphaἴσθημα$). Představy pak slouží jako materiál pro intelektuální myšlení, kdy se v tomto případě poněkud oslabenějším způsobem zpodobňují ($ὁμοίωμα$) abstraktním myšlenkám ($νόημα$).

incapacitation, the very notion of a dream seems threatened by self-contradiction. The De Somno says that a dream is in a certain way a sense-impression (456a26). Yet it also explicates sleep as a state in which all ordinary perceptual awareness is suspended. If sleep is a state of perceptual unconsciousness, the how can we be conscious of anything during sleep, dreams included?"; WIJSENBEEK-WIJLER, Henriette. Aristotle's concept of soul, sleep and dreams. s. 215: „It seems to me, therefore, that there exists a certain discrepancy between Aristotle's explanation of sleep and his explanation of dreams“.

Ve druhém oddíle jsme podrobili interpretaci tři pojednání z tématického cyklu *Parva Naturalia – De somno et vigilia, De insomniis, De divinatione per somnum*. Nejprve jsme podali nárys základních fyziologických procesů, odehrávajících se v tělech živočichů. Popsali jsme fungování srdce, krve, dýchacího procesu a plic. Navázali jsme analýzou vyživovací schopnosti duše a vyživování, které se uskutečňuje prostřednictvím potravy a krve. Proces vyživování je úzce propojen se spánkem, protože vyživování živočichů probíhá podle Aristotela hlavně během jejich spánku. Spánek a bdění jsou jisté stavy společného smyslu, které se však k sobě mají jako protivy. Bdění je stavem, během něhož vnímáme a myslíme. Spánek je stavem, kdy je vnímání a myšlení neaktivní, živočich spí a odpočívá. V další fázi naší analýzy jsem podali fyziologický popis spánku i bdění. Spánek vzniká, když během trávicího procesu dojde k silnému proudění výparů do mozku, které svým pohybem dolů odvádějí teplo. Během spánku dochází rovněž k nahromadění tepla v srdeční krajině. Probuzení se dostavuje po očištění krve v srdci.

Hlavní část naší analýzy jsme věnovali zkoumání snů. Mohutnost, která podle Aristotela způsobuje sny, je představivost, jenž je sice součástí vnímající mohutnosti, ovšem co do bytí je jiná. V další fázi jsme zkoumali vznik snových představ. Snové představy v nás vznikají díky rezistenci některých pohybů. Ty během spánku putují zpět z vnějších smyslových ústrojí do sídla společného smyslu, tedy srdce. Pokud jsou pohyby smyslů dostatečně silné, objevují se nám ve snech silné snové představy, pokud ne, obrazy představ jsou různě zdeformované. Geneze smyslových představ probíhá stejným způsobem jako běžném smyslovém vnímání. Vraccující se pohyb nebo smyslový vjem (αἴσθημα), vnímatelný tvar (αἰσθητὰ εἶδη) se za pomoci procesu představivosti (φαντασία) stává díky zpodobnění (ὁμοίωμα) obrazem (εἰκόν), představou (φάντασμα). Snové představy tak zobrazují dříve vnímané předměty. Protože se však tento děj odehrává během spánku, kdy by mělo být vyřazeno jak smyslové vnímání tak myšlení, dochází zde k vnímání smyslových klamů. Skutečné předměty nejsou totiž

lé
Hpa:

během aktu snění přítomny. Síla našich snových představ je tak veliká, že během spánku tento klam nedokážeme odhalit.

V analýze věštění ze snů jsme nejprve pojednali o vztahu snů ke skutečným událostem. Sny mohou být za určitých okolností jak příčinou (αἴτια) dějů a událostí, tak jejich příznakem (σημείον) nebo se mohou s událostmi nahodile shodovat (συμπτώματα). K věštění ze snů dochází za pomoci našich snových představ během spánku. Díky pohybům vjemů během spánku, se totiž některé snové představy mohou nahodile shodovat s budoucími událostmi. Umění výkladu snů je dáno zručností interpreta či snícího. Ten musí nejdříve dobře popsat a zmapovat snový materiál. Musí být rovněž pozorný v pozorování podobností mezi snovými představami a skutečnými předměty. Vykladač snů je jakýmsi „překladačem“. Klamným snovým představám musí správným způsobem připsat konkrétní, skutečně existující vjemy, jež zachycují skutečné předměty. Na úplném konci oddílu jsme uvedli zásadní námítku k Aristotelovu pojetí snů, vycházející ze vzájemného vztahu traktátů *De somno et vigilia* a *De insomniis*. V pojednání *De somno et vigilia* se tvrdí, že během spánku je smyslové vnímání i intelekt nečinný. Naproti tomu v *De insomniis* se vznik snů, tj. snových představ, připisuje představivosti (φαντασία). Představivost jakožto součást společného smyslu, by měla být v noci neaktivní. Aristotelés není schopen podat relevantní odpověď, jakým způsobem během snění snové představy vnímáme.

V úplném závěru bychom se měli vyjádřit k interpretaci, o níž jsme se zmínili v úvodním oddíle. Jak jsme ukázali již na konci shrnutí první části, během smyslového vnímání dochází k materiálním změnám, pohybům. Smyslové vnímání je úzce spojeno s fyziologickými procesy uvnitř lidského těla. Díky faktu, že některé smyslové vjemy a pohyby v nás zůstávají, mohou vznikat sny a klamy. Aristotelés rovněž na některých místech upozorňuje, že nejenom náš zrak podléhá změnám způsobeným pohybem vzduchu. Zrak současně protipůsobí na svůj předmět²⁴³. Takovýto jev je popsán např. u nových zrcadel. Ta ztrácejí

²⁴³ *Insomn.* 2, 460a24-26; 459b23-460a3.

svůj lesk, když jsou zastírána krvavou mlhou při pohledu menstrující ženy.

Zdá se nám, že výše uvedenou interpretaci je nutné odmítnout²⁴⁴. Pokud přihlídneme nejenom k některým pasážím z *De anima*, ale rovněž k dalším relevantním textům, objevuje se jistá nekoherence této interpretace.

↳ jde pasáž?

²⁴⁴ SSKO, John E. „Material Alteration and Cognitive Activity in Aristotle’s *De Anima*“. *Phronesis*, 41, 1996, nr. 2, s. 144: „*The destruction of the organ clearly requires a material alteration; one of necessary material conditions for perception must be removed, if the organ is to be destroyed*“. Podobně PREUS, Anthony. „*On Dreams 2,459b24-460a33, and Aristotle’s ὄψις*“. *Phronesis*, 13, 1968. s. 182: „...*the terms ὄψις and αἴσθησις are not simply phenomenological/psychological terms; they refer also to the physical movements essential for ‘vision’ and ‘perception’*“. Srov. ARISTOTELEŚ, *An.* III,4,429a31-b3; III,13,435b13-15. Zvl. *Phys.* VII,244b10-12: ἀλλοιοῦνται γὰρ πῶς καὶ αἱ αἰσθήσεις· ἡ γὰρ αἴσθησις ἢ κατ’ ἐνέργειαν κίνησις ἐστὶ διὰ τοῦ σώματος, πασχούσης τι τῆς αἰσθήσεως. (ARISTOTELEŚ, *Fyzika*. s. 195: „*Vždyť smysly se nějak přeměňují; neboť skutečné vnímání jest pohyb skrze tělo, přičemž smysl zakouší nějakou změnu*“.).

BIBLIOGRAFIE

1. Primární literatura, překlady, komentáře

- ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. 1. vyd. Přel. Antonín Kříž, upravil Milan Mráz. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1984. 508 s. Antická knihovna sv. 52.
- *Aristote: De l'âme*. Trad. Richard Bodéüs. Paris: GF-Flammarion, 1993. 293 p. ISBN 2-08-070711-6.
- *Aristote: Petits traités d'histoire naturelle (Parva naturalia)*. Trad. Pierre-Marie Morel. Paris: GF-Flammarion, 2000. 232 p. ISBN 2-08-070979-8.
- *Druhé analytiky. Organon IV*. 1. vyd. Přel. Antonín Kříž. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962. 192 s. Filosofická knihovna. (řecký text: ROSS, W.D. (ed.). *Aristotelis analytica priora et posteriora*. Oxford: Clarendon Press, 1964 (repr. 1968). p. 114-183).
- *Etika Nikomachova*. 2. vyd. Přel. Antonín Kříž. Praha: Nakladatelství Petr Rezek, 1996. 495 s. ISBN 80-901796-7-3.
- *Fyzika*. 2. vyd. Přel. Antonín Kříž. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Petr Rezek, 1996. 504 s. ISBN 80-86027-03-1.
- *Metafyzika*. 2. vyd. Přel. Antonín Kříž, upravil Petr Rezek. Praha: Nakladatelství Petr Rezek, 2003. 584 s. ISBN 80-86027-19-8. (řecký text: ROSS W.D. (ed.). *Aristotle's metaphysics*. 2 vols. Oxford: Clarendon Press, 1924 (repr. 1970 [of 1953 corr. edn.])).
- *O duši*. 3. vyd. Přel. Antonín Kříž. Praha: Nakladatelství Petr Rezek, 1996. 303 s. ISBN 80-901796-9-X.
- *O vyjadřování. Organon II*. 1. vyd. Přel. Antonín Kříž. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1959, 66 s. Edice Filosofická knihovna (*Aristotelis categoriae et liber de interpretatione*. MINIO-PALUELLO, L. (ed.). Oxford: Clarendon Press, 1949 (repr. 1966): 3-45)
- *Parva Naturalia III. De insomniis. De divinatione per somnum*. 1. Auflage. Übers. und Erl. Philip J. van der Eijk. Berlin: Akademie Verlag GmbH, 1994. 396 s. Aristoteles Werke in deutscher Übersetzung. Parva Naturalia. Bd. 14. Teil 3. ISBN 3-05-002398-8.
- *Topiky. Organon V*. 1. vyd. Přel. Antonín Kříž, Milan Mráz. Praha: Academia, 1975. 304 s. Filosofická knihovna. (řecký text: ROSS, W.D. (ed.). *Aristotelis topica et sophistici elenchi*. Oxford: Clarendon Press, 1958 (repr. 1970, 1st edn. corr., p. 1-189).
- *Über die Seele*. 4. Auflage. Übers. Willy Theiler. Berlin: Akademie Verlag, 1973. 157 s. Aristoteles Werke in deutscher Übersetzung. Über die Seele. Bd. 13.

GALLOP, David. *Aristotle On Sleep and Dreams*. 2nd ed. Warminster: Aris & Phillips Ltd., Teddington House, 1996. 203 p. ISBN 0-8568-675-1.

HICKS, R. D. (ed.). *Aristoteles. De anima*. 2nd ed. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag, 1990. LXXXIII + 626 p. ISBN 3-487-09368-5. (1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1907).

KIRK, Geoffrey S.; RAVEN, John E.; SCHOFIELD, Malcolm. *Předsókratovští filosofové. Kritické dějiny s vybranými texty*. 1. vyd. Přel. Filip Karfík, Petr Kolev, Tomáš Vítek. Praha: OIKOYMENH, 2000. Dějiny filosofie sv. 1. 664 s. ISBN 80-7298-110-2.

PLATÓN. *Timaios. Kritias*. 2. vyd. Přel. František Novotný. Praha: OIKOYMENH, 1996. 138 s. ISBN 80-86005-07-0.

PLATÓN. *Ústava*. 2. vyd. Přel. František Novotný. Praha: OIKOYMENH, 1996. 360 s. ISBN 80-86005-28-3.

ROSS, Sir William David (ed.). *Aristotle: De anima*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, Sandpiper Books Ltd., 1999. 388 p. ISBN 0-19-814155-6.

— *Aristotle: Parva naturalia*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, Sandpiper Books Ltd., 2001. 354 p. ISBN 0-19-814108-4.

SEIDL, Horst (hrsg.). *Aristoteles. Über die Seele (De anima)*. 1. Auflage. Übers. Willy Theiler. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1995. LVIII + 298 s. Philosophische Bibliothek 476.

SORBAJI, Richard. *Aristotelés – O paměti*. 1. vyd. Přel. Martin Pokorný. Praha: Nakladatelství Petr Rezek, 1995. 194 s. ISBN 80-901796-6-5.

Zlomky předsókratovských myslitelů. SVOBODA, Karel (ed.). 2. vyd. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962. 204 s. Edice Filosofická knihovna.

2. Sekundární literatura

ACKRILL, John L. *Aristotle the Philosopher*. 1st ed. Oxford: Oxford University Press, 1981. 158 p. ISBN 0-19-219131-4.

BARNES, Jonathan (ed.). *The Cambridge Companion to Aristotle*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 404 p. ISBN 0-521-42294-9.

BINSWANGER, Ludwig. *Wandlungen in der Auffassung und Deutung des Traumes von den Griechen bis zur Gegenwart*. 1. Aufl. Berlin: Julius Springer Verlag, 1928. 112 s.

BOGEN, James. „Change and Contrariety in Aristotle“. *Phronesis*, 37, 1992, nr. 1, p. 1 – 21. ISSN (electronic) 1568-5284.

BURNYEAT, Myles F. „*De Anima* II, 5“. *Phronesis*, 47, 2002, nr. 1, p. 28 – 90. ISSN (electronic) 1568-5284.

BUSCHE, Hubertus. *Die Seele als System: Aristoteles' Wissenschaft von der Psyche*. 1. Aufl. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2001. 186 s. Paradeigmata 25. ISBN 3-7873-1591-8.

BRÖCKER, Walter. *Aristoteles*. 5. Auflage. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann GmbH, 1987. 314 s. Philosophische Abhandlungen Bd. 1. ISBN 3-465-01760-9.

CASTON, Victor. „Aristotle's Two Intellects: A Modest Proposal“. *Phronesis*, 44, 1999, nr. 3, p. 199 – 227. ISSN (electronic) 1568-5284.

— „Why Aristotle needs imagination“. *Phronesis*, 41, 1995, nr. 1, p. 20 – 55. ISSN (electronic) 1568-5284.

DODDS, Eric Robertson. *Řekové a iracionálno*. 1. vyd. Přel. Ondřej Prokop. Praha: OIKOYMENH, 2000. 352 s. Edice Oikúmené. ISBN 80-7298-011-4.

EVERSON, Stephen. *Aristotle on perception*. 1st ed. Oxford: Clarendon Press, 1997. 309 p. ISBN 0-19-823624-8.

FOUCAULT, Michel. *Sen a obraznost*. 1. vyd. Přel. Jan Sokol, pozn. Jiří Němec. Liberec: Dauphin, 1995. 77 s. ISBN 80-901842-1-9.

FREUDENTHAL, Gad. *Aristotle's theory of material substance: heat and pneuma, form and soul*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1999. 235 p. ISBN 0-19-823864-9.

GANSON, Todd Stuart. „What's Wrong with the Aristotelian Theory of Sensible Qualities?“. *Phronesis*, 42, 1999, nr. 3, p. 263 – 282. ISSN (electronic) 1568-5284.

GALLOP, David. Dreaming and Waking in Plato. In: ANTON, J. P.; KUSTAS, J. L. (eds.). *Essays in Ancient Greek Philosophy*. Albany, 1971. p. 187 – 201.

GERSON, Lloyd P. „The Unity of Intellect in Aristotle's *De Anima*“. *Phronesis*, 49, 2004, nr. 4, p. 348 – 371. ISSN (electronic) 1568-5284.

HEIDEGGER, Martin. *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation)*. In: *Gesamtausgabe. II. Abteilung: Vorlesungen 1919 – 1944. Band 62. Phänomenologische Interpretationen Ausgewählter Abhandlungen des Aristoteles zur Ontologie und Logik*. NEUMANN, Günther (Hrsg.). 1. Auflage. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2005. s. 343 – 399. ISBN 3-465-03429-5. (česky: HEIDEGGER, Martin. „Fenomenologické interpretace k Aristotelovi“. *FČ*, r. 44, 1996, č. 1., s. 9 – 44. ISSN 0015-1831).

HÖFFE, Otfried. *Aristoteles*. 2. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 1999. 334 s. ISBN 3-406-41960-7.

JOHANSEN, T. K. *Aristotle on sense-organs*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 304 p. ISBN 0-521-58338-1.

KALANDRA, Závaš. Skutečnost snu. In: *Intelektuál a revoluce*. BRABEC, Jiří (ed.). 1. vyd. Praha: Český spisovatel, 1994. Edice orientace. s. 318 – 351. ISBN 80-202-0474-1.

LLOYD, Ernest Richard; OWEN, Gwilym Ellis Lane (ed.). *Aristotle on mind and the senses*. Proceedings of the Seventh Symposium Aristotelicum 1975. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1978. 362 p. ISBN 0-521-21669-9.

LOWE, Malcolm. „Aristotle’s *De Somno* and his theory of causes“. *Phronesis*, 23, 1978, p. 279 – 91.

MODRAK, Deborah K. W. *Aristotle: the power of perception*. 1st ed. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987. 250 p. ISBN 0-22653338-7.

— *Aristotle’s theory of language and meaning*. 1st ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 302 p. ISBN 0-521-77266-4.

— „The nous-body problem in Aristotle“. *RM*, 44, 1991. p. 755 – 774. ISSN 0034-6632.

MRÁZ, Milan. Aristotelés a problém vztahu mezi jazykem a skutečností. In: *AUC, Phil. Et. Hist.* IV, 1977, s. 29 – 65.

— „Aristotelés – Poznání skutečnosti a skutečnost poznání“. *FC*, r. 26, 1978, č. 6, s. 896 – 923.

— *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, 2001. 64 s. ISBN 80-7007-142-7.

— Výraz *ὑπόληψις* v Aristotelových výkladech o poznání. s. 1 – 6. (něm. orig. Der Ausdruck *ὑπόληψις* in Aristoteles’ Auslegungen über die Erkenntnis. In: LYSOVÝ, Igor (ed.). *Relationes Buduicenses. Miscellanea philologiae classicae*. 2. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2001. s. 79 – 89. ISBN 80-7040-471-X)

NUSSBAUM, Martha Craven; RORTY, Amélie Oksenberg (ed.). *Essays on Aristotle’s De Anima*. 1st ed. Oxford: Oxford University Press, 1992. 439 p. ISBN 0-19-824461-4.

PATOČKA, Jan. Aristotelova filosofická přírodověda. In: *Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963. s. 72 – 207.

PREUS, Anthony. „On Dreams 2,459b24-460a33, and Aristotle’s *ὄψις*“. *Phronesis*, 13, 1968. p. 175 – 182.

ROSS, Sir William David. *Aristotle*. 6th ed. London: Routledge, 1996. 316 p. ISBN 0-415-12068-3.

SEIDL, Horst. *Bytí a vědomí. Gnoseologie a metafyzika v klasické a moderní tradici*. 1. vyd. Přel. Karel Floss, Richard Jurečka. Praha: Vyšehrad, 2005. 296 s. Edice Moderní myšlení. ISBN 80-7021-699-9.

SISKO, John E. „Material Alteration and Cognitive Activity in Aristotle’s *De Anima*“. *Phronesis*, 41, 1996, nr. 2, p. 138 – 157. ISSN (electronic) 1568-5284.

SORABJI, Richard. „Body and Soul in Aristotle“. *Philosophy*, 49, 1974, p. 63 – 89. ISSN 0031-8191.

SPARGUE, Rosamond Kent. „Aristotle and the metaphysics of sleep“. *RM*, 31, No. 2, 1977, p. 230 – 241. ISSN 0034-6632.

— „A Missing middle term: *De Anima* II,2“. *Phronesis*, 41, 1996, nr. 1, p. 104 – 108. ISSN (electronic) 1568-5284.

STAVĚL, Josef. *Antická psychologie*. 1. vyd. Praha: SPN, 1971. 140 s.

THEIN, Karel. „Aristotelés o hybatelích a prvním hybateli. Náčrt klasického problému“. *FČ*, r. 52, 2004, č. 6, s. 1017 – 1032. ISSN 0015-1831.

WEDIN, Michael Vernon. *Mind and imagination in Aristotle*. 1st ed. New Haven and London: Yale University Press, 1988. 292 p. ISBN 0-300-04231-0.

WIJSENBEEK-WIJLER, Henriette. *Aristotle’s concept of soul, sleep and dreams*. 1st ed. Amsterdam: A. M Hakkert Publisher, 1976. 261 p.

Seznam zkratek

Časopisy a edice:

AUC, Phil. Et. Hist. – Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica

FČ – Filosofický časopis

RM – Review of Metaphysics

Klasičtí autoři:

ARISTOTELÉS

An. – De anima
APo. – Analytica posteriora
Cat. – Categoriae
Div. – De divinatione per somnum
EN – Ethica Nicomachea
Insomn. – De insomniis
Int. – De interpretatione
Juv. – De juventure et senectute
Long. – De longitudine et brevitate vitae
Mem. – De memoria
Met. – Metaphysica
Phys. – Physica
Resp. – De respiratione
Sens. – De sensu et sensibilibus
Somn. – De somno et vigilia
Top. – Topica
VM – De vita et morte

PLATÓN

Resp. – Respublica
Tim. – Timaeus

RÉSUMÉ

Bakalářská práce pojednává o Aristotelově pojetí snů v *Parva Naturalia*. V úvodní části jsme se pokusili velmi stručným způsobem nastínit jistý diskurs či tradici o snu, v jejímž rámci Aristotelés formuluje své vlastní pojetí snů. Sny člověku nesesílají bohové, ale jsou něco daimonského. Jsou to představy, které vznikají během spánku. Způsobují je smyslové vjemy a pohyby, jež se během spánku navracejí co centra společného smyslu, kde jsou vyvolávány představivostí. Rovněž jsme vznesli hlavní tezi naší práce, smyslové vnímání se děje pohybem, změnou ve smyslových ústrojích. V prvním oddíle jsme podali rámcovou analýzu Aristotelovy psychologie. Představili jsme definici duše a její mohutnosti. Zvláště jsme se zaměřili na deskripci smyslového vnímání, společného smyslu, představivosti, intelektu, poznání a myšlení. V druhém oddíle jsme podrobným způsobem pojednali o Aristotelově pojetí spánku a bdění, o snech, o věštění ze snů, o výkladu ze snů. Spánek a bdění jsou k sobě opačné stavy společného smyslu. Během spánku dochází k vyživování (díky srdci, krvi, pneumatu). Věštění ze snů se provádí ze snových představ. Sny se vykládají na základě podobnosti mezi snovými představami a smyslovými vjemy. V závěru jsme shrnuli naše námitky proti interpretaci, vůči které jsme se vymezili v úvodním oddílu.

The thesis deals with the Aristotle concept of dreams. In introduction we outline a certain tradition or discourse about dreams before Aristotle and put forward our main proposition – sensory perception is kind of the material change. Within the framework of tradition, Aristotle develops his own concept of dreams and dreaming. Dreams are something deemonic; kind of phantasma, which occurs during the sleep. They are caused by residual movements from sensory perception. Phantasia is the faculty which give rise to dreaming phantasma. The first chapter is dedicated to the analysis of Aristotle's notions of the soul and it's capacities. Mainly we outline the description of sensory perception, phantasia, intellect, cognition and thought. The second chapter, which is for our purpose the main chapter, deals with intimate analysis of Aristotle's concepts of sleep and waking, dreams, divination from dreams and the interpretation of dreams. The sleep and waking are the opposite states of koine aisthesis. During the sleep nutritive part of the soul is most active (owing to heart, blood, pneuma). Divination from dreams come follow out from dream phantasmata. The interpretation of dreams is based upon perceiving of resemblances between dreaming phantasmata and sensual data. The conclusion summarizes the thesis – sensory perception is kind of material change.